

Η ΕΝ UPPSALA ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΤΗΣ ΚΑΙΝΗΣ ΔΙΑΘΗΚΗΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΤΕΛΕΥΤΑΙΑΝ ΤΡΙΑΚΟΝΤΑΠΕΝΤΑΕΤΙΑΝ (1930 - 1965)

Υ Π Ο

Ἀρχιμ. ΕΥΣΕΒΙΟΥ—ΣΤΕΡΓΙΟΥ ΒΙΤΤΗ

5. ΕΥΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ

Τὸ ζήτημα τῆς ὀπισθεν τῶν εὐαγγελίων ὑπὸ τὴν σημερινὴν των μορφήν εὐρισκομένης παραδόσεως ἀπασχόλησε πολὺ τὴν θεολογικὴν σκέψιν τῆς Δύσεως. Ἡ ἐπίδρασις τῶν σχετικῶν ἐρευνῶν καὶ τάσεων δὲν ἦτο φυσικὰ δυνατὸν παρὰ νὰ εἶναι ἐμφανὴς καὶ εἰς τὴν Σχολὴν τῆς Uppsala. Ἰδιαιτέρως ἐπέδρασαν ἐπὶ τῆς Σχολῆς ὁ Ο. Cullmann. Εἰς τὸ θέμα ὅμως λαμβάνει θέσιν καὶ ἡ ἰδία ἡ Σχολή καὶ ἐπιθέτει εἰς αὐτὸ τὴν ἰδικήν της σφραγιδα καὶ τὸ ἀναπτύσσει κατὰ τρόπον πολὺ ἐνδιαφέροντα, νομίζομεν.

Ὁ Fridrichsen δὲν ἠσχολήθη πάρα πολὺ μὲ τὸ θέμα αὐτό. Δὲν ἠσχολήθη τοῦλάχιστον τόσον συστηματικῶς καὶ ἐξαντλητικῶς, ὅσον οἱ μαθηταὶ του, ὅπως θὰ μᾶς δοθῇ εὐκαιρία νὰ ἴδωμεν εἰς τὴν συνέχειαν. Αἱ ιδέαι τοῦ Fridrichsen ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος συγκεφαλαιοῦνται εἰς τὰς ἐξῆς ἀποφεις:

Ἡ παλαιότερα κριτικὴ ἐπίστευεν, ὅτι τὰ εὐαγγέλια ἠκολούθησαν περίπου αὐτὴν τὴν ἐξελικτικὴν πορείαν: Κατ' ἀρχὰς ὑπῆρξεν ἓν βασικὸν ὕλικὸν συγκείμενον ἐκ γραπτῶν ἀποσπασματικῶν πηγῶν, αἱ ὁποῖαι περιελάμβανον διηγήσεις αὐτοπτῶν. Ἐξ αὐτῶν συνετέθησαν μεγαλύτερα σύνολα προστεθέντων καὶ ἄλλων στοιχείων. Μετὰ ταῦτα συνετέθησαν τὰ εὐαγγέλια αὐτά. Τὰ στοιχεῖα ταῦτα ἠθέλησε νὰ διαχωρίσῃ ἀπὸ ἀλλήλων ἡ κριτικὴ ἀποσυνθέτουσα τὰ εὐαγγέλια, διὰ νὰ ἀνεύρῃ τὰς ἀρχικὰς πηγὰς. Ἡ ὁδὸς αὕτη προφανῶς δὲν ἦτο ὀρθή. Τὰ εὐαγγέλια διῆλθον τρεῖς φάσεις, ἕως ὅτου λάβουν τὴν τελικὴν των μορφήν. Ἱστορία, πηγαί, γραπτὰ εὐαγγέλια. Τὴν ἱστορικὴν δηλαδὴ πραγματικότητα διεδέχθη ἀπροσμέτρητος ποικιλία μορφῶν παραδόσεως προφορικῆς ἀποκτώσεως βαθμηδὸν τὴν τελικὴν μορφήν συμφώνως πρὸς ὀρισμένους κανόνας, οἵτινες ρυθμίζουν τὴν διαμόρφωσιν τῆς λαϊκῆς παραδόσεως. Περικοπαὶ καὶ λόγοι συνήφθησαν πρὸς ἄλληλα συμφώνως πρὸς τὸ βαθύτερον νόημα των κατὰ ἓν προσεχέστερον στάδιον. Μετὰ ταῦτα ἐπηκολούθησεν ἡ τελικὴ σύνθεσις τῶν εὐαγγελίων ὑπὸ τὴν σημερινὴν των μορφήν. Τὰ εὐαγγέλια ἀποτελοῦν δηλαδὴ προϊόντα φιλολογικῆς ἐπεξεργασίας μόνον κατὰ τὴν τε-

λευταίαν των φύσιν. Σκοπὸς δὲ τῆς συντάξεως τῶν εὐαγγελίων δὲν ἦτο νὰ μᾶς δώσῃ μίαν ὀρισμένην ἱστορικὴν ἔκθεσιν, ὅπως τὴν ἐννοοῦμεν σήμερον, ἀλλὰ νὰ συλλέξῃ εἰς μίαν ἐνότητα τὸ δεδομένον ὑλικόν, τὸ ὁποῖον ἦτο δισκορπισμένον καὶ ἀνομοιογενὲς κατὰ τὴν μορφήν. Κατὰ ταῦτα οἱ εὐαγγελισταὶ δὲν εἶναι ἱστορικοὶ ὑπὸ τὴν συνήθη ἐννοίαν. Βλέπουν τὴν παράδοσιν ἐξ ἐπόψεως οἰκουμενικῆς χριστιανικῆς ἱεραποστολῆς καὶ ὑπὸ τὸ φῶς τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ. Δι' αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ δοξασθεὶς Χριστὸς καὶ Σωτὴρ, ἀναστάς ἐκ νεκρῶν ἐνδόξως ὡς Θεός¹³.

Ἐπὶ τὰ ἴχνη τοῦ Fridrichsen βαδίζει καὶ ὁ Gösta Lindeskog¹⁴.

Ἡ παράδοσις θεωρεῖται κατὰ τὸν Bo Reicke ὡς ζῶν ὄργανισμός, ἔχων βεβαίως ὡς φορεῖς τοῦ ἄτομα, ἀλλ' ἔχων πρακτικῶς ἰδίαν ζωὴν καὶ ὦν ὑπεράνω τῶν ἀτόμων. Ἡ παράδοσις οὕτως ἀποκτᾷ μίαν ὁμαδικὴν φύσιν καὶ ἡ ἐνεργὸς συμβολὴ τῆς παραδόσεως δὲν εἶναι τόσον ἀποφασιστικὴ, ὅπως ἤθελον νὰ βλέπουν μερικοὶ παλαιότερον ἀνακαλύπτοντες ὅπισθεν τῶν διαφόρων κειμένων συγγραφεῖς καὶ διαμορφωτὰς τῆς κοινῆς γνώμης συμφώνως πρὸς τὰς περὶ θρησκείας ἀντιλήψεις των.

Διὰ τῆς μειώσεως τοῦ ὑποκειμενικοῦ στοιχείου καθίσταται δυνατὴ ἡ μεγαλύτερα ἐμπιστοσύνη εἰς τὴν ἀξιοπιστίαν τῆς παραδόσεως. Θεολογικῶς πλησιάζομεν κατὰ τὸν τρόπον αὐτὸν τὴν ἐννοίαν τῆς θεοπνευστίας τῆς παραδόσεως. Ἐπιστημονικῶς δὲ καθίσταται δυνατὸν νὰ διατηρήσωμεν μίαν κοινολογικὴν θεώρησιν τῆς ὑπερατομικότητος τῆς παραδόσεως αὐτῆς. Ἐν τούτοις δέον, ὅπως μὴ λησμονῆται ποτέ, ὅτι ἡ ἐνεργὸς δύναμις τῆς παραδόσεως εἶναι ἡ θρησκευτικὴ.

Ἡ σύναψις τῆς παραδόσεως μετὰ τοῦ προσώπου τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ εἶναι ἀποφασιστικῆς σημασίας. Ἡ παράδοσις ἔχει μεταφερθῆ συγχρόνως οὐχὶ μόνον ὑπὸ τῶν ἀτόμων, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ «ὀργάνων», ὡς π.χ. ἡ λατρεία καὶ τὸ κήρυγμα, ἐννοοῦμενον ἐν εὐρυτέρᾳ ἐννοίᾳ καὶ περιλαμβάνον καὶ τὴν προφητείαν καὶ τὸ ἱεραποστολικὸν κήρυγμα.

Ἐπὶ τῇ βάσει τούτων εἶναι εὐκόλον νὰ κατανοήσωμεν, συνεχίζει ὁ B. Reicke,

1) Τὰς διαφορὰς τῶν παραλλήλων κειμένων, διότι λαμβάνονται ὑπ' ὄψει νοήματα διδασκαλιῶν. Οὕτω δὲν εἶναι ἀναγκαῖος ὁ ὑπερτονισμὸς τῶν διαφορῶν μεταξύ των.

2) Βοηθεῖται ἡ καλλιτέρα ἀντίληψις τῆς ἐνότητος καὶ ἀξιοπιστίας τοῦ κηρύγματος, διότι ἡ προσοχὴ συγκεντροῦται εἰς τὰ κεντρικὰ θέματα καὶ δια-

13. A. Fridrichsen: Le problème du miracle. Strasbourg-Paris 1925. Ed. Librairie ISTRA.

14. Εἰς τὸ ἔργον του: Handbok i bibelkunskap. Stockholm 1952. Ἐκδοσις: Natur och Kultur,

κρίνονται μετατοπίσεις ὀργανικαί, αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν οὐσιώδεις παραλλαγὰς καὶ τὰς ὁποίας ἡ «ἐνιαία» θεώρησις προϋπέθετεν εἰς προηγουμένας ἐποχάς.

3) Οἱ φορεῖς τῆς παραδόσεως διετήρησαν διάφορα θέματα, χωρὶς νὰ ἔχουν συνείδησιν τῆς σημασίας των. Τοῦτο καθιστᾷ λίαν προφανὲς ἡ σύγκρισις μὲ ἐξωβιβλικάς, παλαιοδιαθηκικάς, ἰουδαϊκὰς καὶ ἐκκλησιαστικὰς παραδόσεις.

4) Ἡ μέθοδος τῆς ἱστορίας τῆς παραδόσεως δὲν δέχεται κατάτμησιν τοῦ καινοδιαθητικοῦ ὕλικου εἰς ἀνεξάρτητα ἀλλήλων ἀσυνεχῆ τμήματα, ἀλλὰ περιλαμβάνει τοῦτο εἰς ὀρισμένους κύκλους μὴ ἐρμητικῶς κλειστούς. Βασικὸν σχῆμα ἐν προκειμένῳ: Γέννησις τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου—δραῖσις—πάθος—θάνατος—ἀνάστασις. Τοῦτο εἶναι ἐν γενικαῖς γραμμαῖς τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα. Τὰ εὐαγγέλια ἀποτελοῦν ἀνάπτυξιν τοῦ σχήματος αὐτοῦ.

5) Οἱ εὐαγγελισταὶ παρέλάβον κατὰ ταῦτα τὴν παράδοσιν ἔχουσαν ἐν ὀρισμένον σχῆμα εἰς τὸ προφορικόν της στάδιον καὶ οὔσαν προσδιωρισμένην ὑπὸ ὀρισμένων ἀποδείξεων ὑπεράνω ἀτομικῶν ἰδεῶν. Αἱ τάσεις αὗται φαίνεται, ὅτι ἐπέδρασαν ἐπὶ τοῦ γραπτοῦ σταδίου. Ἐξ Ἰσοῦ ὅμως ἐξαρτώμενοι φαίνονται οἱ εὐαγγελισταὶ ἀπὸ τὴν ζῶσαν παράδοσιν ἐν τῇ λατρείᾳ, τῷ κηρύγματι κλπ. Οὕτως ἐρμηνεύεται ὁ σχετικὸς παραλληλισμὸς τῶν εὐαγγελίων¹⁵.

Πρῶτος ἐκθέτει συστηματικῶς τὰς ἀπόψεις τῆς σχολῆς ὁ καθηγητὴς Harald Riesenfeld¹⁶. Ὁ Riesenfeld εἶναι λίαν κριτικὸς ἐναντι τῆς Formgeschichtliche Schule, διότι ἔγινε μῦθος ἡ δόγμα ἐπιστημονικὸν μὲ τὴν μονομέρειάν της καὶ τὴν σύνδεσίν της μὲ τὸν χρόνον. Εἶναι μὲν σημαντικὴ ἡ συμβολή της, διότι μᾶς ἐβοήθησεν νὰ κατανοήσωμεν τὴν προϋπαρξίν τῆς προφορικῆς παραδόσεως καὶ κατέταξε τὸ ὕλικόν τῶν εὐαγγελίων, ἀλλὰ προὔχωρησεν εἰς ὑπερβολάς. Ὑπεστήριξεν, ὅτι, ὅτε ἐξῆλθον οἱ ἱεραπόστολοι εἰς τὰς ἑλληνιστικὰς περιοχάς, ἔνθα ἐκυκλοφόρουσαν κήρυκες ἄλλων θρησκειῶν, ὑπεχρεώθησαν νὰ ἐξάρουν τὴν μοναδικότητα τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ ἐδημιούργησαν διηγήσεις περὶ θαυμάτων κλπ. Τοῦτο βεβαίως δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γίνῃ δεκτόν. Τὰ θαύματα δὲν ἐδημιουργήθησαν ἐπὶ ἑλληνιστικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἀνάλυσις τῶν «μοτιβ» τῶν περικοπῶν τῶν θαυμάτων μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ θαύματος ὡς συμβολικῆς ἐνεργείας. Ἀντίστοιχα ὑπάρχουν καὶ εἰς τὴν παλαιοδιαθηκικὴν καὶ ἰουδαϊκὴν παράδοσιν. Ἡ ἀνάλυσις τῆς συμβολικῆς γλώσσης τῆς Κ.Δ. μᾶς χειραγωγεῖ ἀσφαλέστερον εἰς τὸ ζήτημα τῆς

15. Bo Reicke: Traditions-historisk metod. Svenskt Bibliiskt Uppslagsverk. Stockholm 1963, B. 2. στήλη 1262-4. Πρβλ. καὶ Kr. Stendahl ἄνωτέρω μνημονεῦθὲν ἄρθρον.

16. Εἰς τὴν ἐργασίαν του: Evangelietraditionens ursprung. S. T. Kv. 1958 σ. 243-261. (Ἡ αὐτὴ ἐργασία καὶ ἀγγλιστί: The Gospel tradition and its beginning. A study in the limits of «Formgeschichte», London 1957).

Sitz im Leben διαφόρων συγκεκριμένων παραδόσεων. Ἐπὶ πλέον κατὰ τὴν χρῆσιν τῶν μεθόδων αὐτῆς (τῆς formgeschichtliche) ὁ ἐρευνητῆς ἐκκινεῖ συνειδητῶς ἢ μὴ ἀπὸ μίαν περὶ Ἰησοῦ εἰκόνα ἐκ τῶν προτέρων ὡς μέτρον. Δὲν λαμβάνεται ὑπ' ὄψει, ὅτι ἡ παράδοσις δὲν περιέλαβεν ἐξ ἀρχῆς μόνον ἔργα, ἀλλὰ καὶ λόγους.

Ἐν βασικὸν αἴτημα ἐρεύνης ἀποτελεῖ καὶ τὸ ὅτι ἡ φύσις τῆς ἐρεύνης καὶ τὰ κριτήρια, δι' ὧν κρίνεται τὸ ὕλικόν, πρέπει νὰ ἀρμόζουσι πρὸς τὸ ἀντικείμενον ἐρεύνης. Τὸ λάθος τῶν ἐρευνητῶν αὐτῶν ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ἔχουν ὑπ' ὄψει τῶν διὰ τὸ κήρυγμα τῆς ἐποχῆς τῆς ἀρχεγόνου ἐκκλησίας τὸν σημερινὸν κήρυκα, ὅστις στηρίζεται εἰς μίαν περικοπὴν. Ἡ διαφορὰ τοῦ τότε κήρυκος πρὸς τὸν σημερινὸν ἔγκειται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι τότε ἡ περικοπὴ δὲν ὑπῆρχεν, ἀλλὰ ἐδημιουργεῖτο.

Ὁ Dodd ἀπέδειξεν, ὅτι ὑπῆρχον μερικὰ βασικὰ χαρακτηριστικὰ εἰς τὸ ἱεραποστολικὸν κήρυγμα. Ὁ Ἰησοῦς π.χ. παρουσιάζεται μετὰ γνωστὰ εἰς τοὺς ἀκροατὰς στοιχεῖα, ὅπως ἡ ἔννοια τοῦ κριτοῦ. Ὁ Cerfaux ἐξ ἄλλου τονίζει, ὅτι ὁ ἀπόστολος Παῦλος εἰς τὰς πρώτας ἐπιστολάς του τονίζει τὸν φόβον πρὸ τῆς κρίσεως. Εἰς τὰς ἐπιγενεστέρας του ἕμως ἐπιστολάς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ φόβου τοῦ θανάτου. Τὸ στοιχεῖον αὐτὸ ἠδύναντο νὰ κατανοήσωσι οἱ ἐν ταῖς ἑλληνιστικοῖς περιβάλλουσι ζῶντες πρόφῃν ἔθνηκοί. Ὁθεν, ἐπάγεται ὁ Riesenfeld, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἀποτελῇ τὸ ἱεραποστολικὸν κήρυγμα τὴν Sitz im Leben τῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως.

Παρὰ τὸ ἱεραποστολικὸν κήρυγμα ἔχομεν τὸ κήρυγμα τῆς οἰκοδομῆς. Τὸ περιεχόμενον του ἦτο χριστολογικόν, ἠθικολογικόν καὶ ἔθιγε καὶ ἄλλα θεολογικὰ θέματα. Τοῦτο βλέπομεν εἰς τὰς μὴ παυλείους ἐπιστολάς. Δυνάμεθα νὰ ἐπανεῦρωμεν εἰς τὸ κήρυγμα πρὸς τοὺς πιστοὺς τὴν εὐαγγελικὴν παράδοσιν; Ἄν καὶ ἔχομεν πρὸ πάντων εἰς τὴν καθολικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Ἰακώβου παραινέσεις μετὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ, δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ κάμωμεν δεκτὴν τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν. Δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐξηγηθῇ, διατι ἔχομεν εἰς τὰ χριστολογικὰ καὶ παραινετικὰ τμήματα τῶν καινοδιαθηκικῶν ἐπιστολῶν πολυαριθμοὺς ἀπηχῆσεις τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ, οὐχὶ ἕμως παραθέσεις χωρίων. Τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ προϋπετίθεντο γνωστοί. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν ἀκολουθεῖται μία ἄλλη ὁδὸς εἰς τὴν ἐρευναν, ἡ ὁδὸς ἡ ἀγούσα πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν καὶ τὸν τρόπον τῆς μεταβιβάσεώς της ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν.

Εἰς τὴν χριστιανικὴν παράδοσιν ἔχομεν ὄρους μαρτυροῦντας χρῆσιν ὅταν καὶ εἰς τὴν ἰουδαϊκὴν παράδοσιν. Οἱ ὄροι οὗτοι εἶναι: Π α ρ α λ α μ β α ν ε ι ν (ἔβρ. qibbel=ὑποδοχή, πεπιστευμένη διδασκτικὴ παράδοσις) καὶ π α ρ α δ ι δ ὶ ν α ι (ἔβρ. masar, χρησιμοποιοιουμένη διὰ τὴν διδασκαλίαν ὀρισμένου μαθητοῦ). Τοῦτο σημαίνει, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐξεμάνθανε λέξιν πρὸς λέξιν καὶ νοηματικῶς παν ὅ,τι ἐδίδασκεν ὁ ραββί. Ἡ στεγανὴ μνήμη διετήρει

τὴν παράδοσιν ταύτην ἀπὸ στόματος εἰς στόμα. Φυσικὰ διαφοραὶ — εὐκόλως ἐξηγούμεναι ψυχολογικῶς — ὑπῆρχον, διότι οἱ μαθηταὶ δὲν ἦσαν μαγνητόφωνα. Ὁ χαρακτήρ τῆς ραββινικῆς παραδόσεως ἦτο κλειστός καὶ ἐσωτερικὸς, δὲν παρεδίδοτο δηλ. εἰς οἰονδήποτε, οὔτε ὁ οἰοσδήποτε ἠδύνατο νὰ ἀσχοληθῆ κατὰ βούλησιν χρησιμοποιοῦν αὐτήν. Ὁ λαὸς ὁ ἀκούων τὴν διδασκαλίαν δὲν ἦτο ὁ φορεὺς τῆς παραδόσεως. Φορεῖς τῆς ἦσαν οἱ εἰδικῶς ἐντεταλμένοι πρὸς τοῦτο γινώσκται αὐτῆς ἀποτελοῦντες στενὸν κύκλον ἐν τῇ κοινῶνι. Ἐκκινουῦντες ἀπὸ τοῦ σημείου τούτου δυνάμεθα νὰ προχωρήσωμεν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ ἔρου παραδόσεως ἐν τῇ Κ.Δ. Τὸν ἔρου χρησιμοποιεῖ ὁ Παῦλος ἐν τῇ Α' Θεσ. δ' 1: «Π α ρ ε λ ἄ β ε τ ε». Τί εἰδους παράδοσιν ὅμως παρέλαβον; Ὁ Παῦλος ἐπισκεφθεὶς τὸν Πέτρον μετὰ τριετῆ παραμονὴν εἰς τὴν ἔρημον δὲν τὸν συνήτησε διὰ νὰ συζητήσουν σχέδια δράσεως κλπ., ἀλλὰ διὰ νὰ θέσῃ ὑπ' ἕψει του καὶ νὰ ἐλέγξῃ, ἐὰν ἐγνώριζε καλῶς τὴν παράδοσιν. Ταύτης ποιεῖται μνείαν εἰς ἐξαιρετικὰς στιγμάς. Παραθέτει δὲ στοιχεῖά της, ὅπως π.χ. εἰς Α' Κορ. ια' 23-25. (Οἱ ἰδρυτικοὶ λόγοι τοῦ Μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας). «Ὅ,τι ἔκαμνε τὸν Παῦλον ἀπόστολον ἦτο ἡ ἀκριβὴς γινῶσις τῆς παραδόσεως. Οἱ ἀπόστολοι ἦσαν διάκονοι τοῦ λόγου (terminus technicus). Δι' αὐτὸ καὶ κύριον ἔργον των ἦτο ἡ διακονία τοῦ λόγου. Διὰ τοῦτο καὶ εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἰουδα δὲν ἐξελέγη ὁ τυχὼν (Πράξ. κεφ. α' 21 ἐξ.).

Δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν μίαν Sitz im Leben διὰ μίαν τοιαύτην ἱερὰν παράδοσιν περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν ἀρχέγονον Χριστιανισμόν; Ἐρωτᾷ ὁ Riesenfeld. Καὶ ἀπαντᾷ:

Τὰ λόγια τοῦ Ἰησοῦ θεωρούμενα ὡς λόγοι τοῦ Θεοῦ ὡς ἐν τῇ Π.Δ. μετεδίδοντο ἀναλλοίωτα καὶ οὐχὶ εἰς οἰονδήποτε. Προφανῶς ἐτέθησαν πρὸς τοῦτο εἰς ἐφαρμογὴν ἐξ ἀρχῆς οἱ νόμοι οἱ διέποντες τὴν παράδοσιν. Τὰ λόγια παρεδίδοντο παρούσης ὁλοκλήρου τῆς Ἐκκλησίας. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ μὴ χρῆσις ἐξ ἀρχῆς τοῦ ἔρου εὐαγγέλιον, ἀλλὰ λόγος ἢ λόγος τοῦ Θεοῦ. Ἀντίστοιχοι πρὸς τὴν παρ' Ἰουδαίους torah, οἱ λόγοι τοῦ Ἰησοῦ ἐχαρακτηρίζοντο ὡς νέα torah, ὡς νέας ἐσχατολογικῆς διαθήκης τοῦ Θεοῦ λόγοι.

Οἱ χριστιανοὶ μετεῖχον εἰς τὴν δημοσίαν λατρείαν τῶν Ἰουδαίων ἐν τῷ Ναῶ, ἀλλὰ συνεκεντροῦντο καὶ ἰδιαιτέρως ἀκούοντες τὴν διδαχὴν τῶν ἀποστόλων, ἧτις ἦτο παράδοσις τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ ἐκπληρώσαντος τὸν νόμον, περὶ τοῦ ὁποίου ἤκουσαν ἐν τῷ Ναῶ. Τὸ ἀποστολικὸν λοιπὸν κήρυγμα ᾠδήγει εἰς τὴν παράδοσιν τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τὸ κήρυγμα εἰδικῶς πρὸς τοὺς πιστοὺς τὸ ὑπενόει. Διὰ τῆς ἐπεκτάσεως ὅμως τῆς Ἐκκλησίας κατέστη ἐκδηλὸς ἡ ἀνάγκη νὰ αὐξηθῶν παραλλήλως καὶ οἱ φορεῖς τῆς παραδόσεως καὶ νὰ καταγραφῇ αὕτη. Τὸ πρῶτον βῆμα ἐκτὸς τῆς ἀποκλειστικότητος τῆς ἱερᾶς παραδόσεως ἀποτελεῖ τὸ εὐαγγέλιον τοῦ Λουκᾶ, ὅπου οἱ λόγοι καὶ αἱ πράξεις τοῦ Ἰησοῦ εὐρίσκονται ἐντὸς φιλολογικοῦ καὶ ἀπολογητικοῦ πλαισίου. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν ὅμως τὴν γένεσιν τῆς παραδόσεως, πρέπει νὰ προχωρήσωμεν

περισσότερον. Εἰς τὸ ἐρώτημα: τί ἐξηγεῖ τὸν ἱερὸν χαρακτήρα τῆς παραδόσεως; Ἡ ἀπάντησις δύναται νὰ εἶναι: Ἡ προέλευσις τῆς ἐκ τοῦ Ἰησοῦ αὐτοῦ.

Ἐκ τῶν εὐαγγελίων ἐξάγεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἦτο διδάσκαλος καὶ δὴ ἐν σχέσει πρὸς τοὺς μαθητάς του. Αὐτὸ σημαίνει πλέον τι ἢ ὅτι ἐκήρυττε παρουσίᾳ αὐτῶν. Ἐδίδασκε *mutatis mutandis* κατὰ τρόπον καὶ μέθοδον ραββινικόν. Ἐδίδασκε δηλαδὴ τοὺς μαθητάς του, ὅ,τι εἶχε νὰ τοὺς διδάξῃ καὶ αὐτοὶ τὸ ἐμάνθανον ἀπὸ στήθους. Εἰς τὴν διδασκαλίαν καὶ ἐκμάθησιν δέον νὰ ἀναζητήσωμεν τοὺς αὐτοὺς κανόνας καὶ τὸ ὕφος, ἅπερ καθίστων ταῦτα εὐμνημόνευτα ὡς καὶ παρὰ ραββίνους. Ἡ διατήρησις δὲ καὶ μετὰ τὴν τῆς παραδόσεως μετάφρασιν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ὄρων ἀραμαϊκῶν ἢ ἐκφράσεων, ὡς π.χ. Ταλιθὰ κούμι κλπ. σημαίνει, ὅτι διετηρήθησαν οὐχὶ ὡς μαγικοί, ἀλλὰ ὡς αὐτούσιοι λόγοι τοῦ Ἰησοῦ. Εἰς τὸ κατὰ Μάρκον εὐαγγέλιον (δ' 10) σημειώνεται, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἐζήτουν ἐξηγήσεις διὰ τὴν καλλιτέραν κατανοήσιν τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ μᾶς βοηθεῖ νὰ ὀλοκληρώσωμεν πῶς τὴν εἰκόνα τοῦ πῶς ἐγένετο ἡ παράδοσις τῆς διδασκαλίας. Δέον δὲ νὰ προστεθῇ καὶ τοῦτο: εἶναι λίαν ρωμαντικὴ ἡ εἰκὼν, ἣν ἐφαντάζοντο ἢ φαντάζονται τινές, ὅτι δηλαδὴ ὁ Ἰησοῦς ἐδίδασκεν ἀπεριορίστως καὶ οἱ ἀκροαταὶ του διετήρουν τοὺς λόγους του εἰς τὴν μνήμην των, ἐξ αὐτῶν δὲ τῶν ἀναμνήσεων προῆλθον τὰ εὐαγγέλια ἀναμειγμένα καὶ μὲ τὴν δογματικὴν διδασκαλίαν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶναι ἐκτὸς τῆς πραγματικότητος, τὴν ὁποίαν ἐξετάζομεν. Τὸ πιθανώτερον εἶναι, ὅτι τὸ ὑλικὸν τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἦτο περιορισμένον καὶ εἶχεν ὀρισμένην μορφήν. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰ ἔργα του. Συνεπῶς τὰ περισσότερα ἔχουν διασωθῆ. Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω δύναται νὰ ὑποστηριχθῆ, ὅτι ἡ περὶ λόγων καὶ ἔργων τοῦ Ἰησοῦ παράδοσις ἀνάγεται εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον. Τοῦτο δὲ εἶναι πολὺ φυσικόν (ἐκτὸς τῆς ἱστορίας τοῦ πάθους) ὅπως π.χ. διὰ τὸ νόημα τῶν ἔργων του, διὰ τοὺς πειρασμούς του κλπ. Ἡ διήγησις π.χ. τῆς χρίσεώς του μὲ μῦρον εἰς Βηθανίαν (Μάρκ. ιδ' 3-9) προϋποθέτει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ὑπελόγιζεν εἰς παγκόσμιον διάδοσιν τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ ἴδρυσις τοῦ Μυστηρίου τῆς Θ. Εὐχαριστίας καθιστᾷ φανεράν τὴν πεποιθήσιν του δι' ἐν μεσοδιάστημα τῆς Ἐκκλησίας μεταξὺ ἀναστάσεως καὶ μέλλοντος αἰῶνος. Διερωτώμεθα λοιπὸν σοβαρῶς, ἀνὸς ὁ Ἰησοῦς, ἐφ' ἧσον ὑπελόγιζεν εἰς ἐν μεσοδιάστημα καὶ εἰς τὴν ἐπέκτασιν τοῦ κηρύγματος, εἶναι δυνατόν νὰ μὴ παρέδωκεν εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ τὴν παράδοσιν τῶν ἔργων του. Μεταξὺ τῶν συμβολικῶν πράξεων τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἔργων τοῦ Ἰησοῦ ὑπάρχει ὀρισμένος σύνδεσμος. Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν πρέπει νὰ ὑπελόγισεν εἰς τὴν ἐπαναπροσφορὰν τῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως κατὰ τὸ διάστημα τὸ μεταξὺ τοῦ θανάτου του καὶ τῆς παρουσίας του.

Φυσικὰ ἡ παράδοσις δὲν ἀνέρχεται αὐτουσίᾳ μέχρι τοῦ Ἰησοῦ. Ἐχει ὑποστῆ ἐν τῷ μεταξὺ ἐπεξεργασίας. Τὸ οὐσιώδες ὅμως ἐν προκειμένῳ εἶναι, ὅτι ἡ παράδοσις ἀνάγεται εἰς αὐτὸν τὸν Ἰησοῦν. Κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον ἔρ-

χεται φυσικὴ καὶ ἡ παραδοχὴ, ὅτι τὰ οὐσιώδη μέρη τῆς Χριστολογίας καὶ τῆς ἠθικῆς ἀνάγονται εἰς τὸν Ἰησοῦν αὐτόν. Ὁμοίως ἐπὶ τῇ βάσει ὀρισμένων κανόνων ἔχει ἀναπτυχθῆ καὶ ἡ ἰωάννειος παράδοσις. Πιστεύομεν, ὅτι τὸ κατὰ Ἰωάννην στηρίζεται εἰς ἀνεξάρτητον γραμμὴν παραδόσεως, τῆς ὁποίας ἡ πρώτη ἀφετηρία ἀναζητητέα εἰς τὸν Ἰησοῦν. Ἐνταῦθα ἔχομεν τὴν ἀφετηρίαν τῶν συζητήσεων καὶ τῶν meditations τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸν κύκλον τῶν μαθητῶν, χωρὶς αὐτὸ νὰ μᾶς ἐμποδίσῃ νὰ υποθέσωμεν μίαν μακρὰν ἐξέλιξιν τῆς ἰωαννείου παραδόσεως.

Ἡ λύσις τοῦ προβλήματος τῆς παραδόσεως τῶν εὐαγγελίων συνάπτεται πολὺ μὲ τὴν περὶ ἑαυτοῦ συνείδησιν τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσίου. Τοῦτο ἀποτελεῖ ἀποφασιστικὸν παράγοντα διὰ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ.Δ. καὶ δὴ τῶν εὐαγγελίων. Ἐὰν ὑπολογίσωμεν εἰς μίαν τοιαύτην περὶ ἑαυτοῦ ἀντίληψιν τοῦ Ἰησοῦ, οὐδὲως θαυμαστόν, ἐὰν ἐθεώρῃ τὸν ἑαυτόν του φορέα ἀποκαλύψεως ἑνὸς νέου νόμου. Ἀναλογιζόμενοι τὸ παλαιοδιαθηκικὸν ὑπόστρομα τῆς Κ.Δ. καὶ τὰς μεσσιανικὰς ἐλπίδας τοῦ ἰουδαϊκοῦ λαοῦ εἶναι εὐκολον νὰ ὑπολογίσωμεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔδωκεν εἰς τοὺς μαθητάς του καὶ δι' αὐτῶν εἰς τὸν ἐσχατολογικὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ διαμορφωμένον ἱερὸν λόγον, ὅστις ἀποτελεῖ τὴν ἀφετηρίαν μιᾶς παραδόσεως. Προϋποθέτοντες καὶ τὴν μεσσιανικὴν συνείδησιν τοῦ Ἰησοῦ δέον νὰ ὑπολογίσωμεν, ὅτι ἐδίδαξε καὶ τὴν σημασίαν τοῦ προσώπου του καὶ τοὺς κανόνας βίου ἑντὸς μεσσιανικῆς κοινότητος. Περὶ αὐτῶν ἔχουν νὰ μᾶς εἴπουν ἀρκετὰ καὶ τὰ χειρόγραφα τῆς Νεκρᾶς θαλάσσης.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνωτέρω λεχθέντων θεωροῦντες τὰ πράγματα καταλήγομεν εἰς τὸ συμπέρασμα, λέγει ὁ Riesenfeld, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι ὁ θεμέλιος τῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως, ὅσον ὡς πρὸς τὸ εἶδος, ὅσον καὶ ὡς πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς. Οὕτω καταλήγομεν εἰς μίαν κλασσικὴν ἡδὴ ἔκφρασιν: Εὐαγγέλιον Ἰησοῦ Χριστοῦ = Εὐαγγέλιον μεθ' οὗ ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς (γεν. ὑποκειμενική), ἀλλὰ καὶ Εὐαγγέλιον περὶ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ (γεν. ἀντικειμενική). Καὶ αἱ δύο γραμμαὶ συνάπτονται εἰς τὸ πρόσωπον καὶ τὴν δράσιν τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ἀναπτύσσων περαιτέρω καὶ ἐμβαθύνων εἰς τὰς ἀπόψεις αὐτάς ἐπὶ τοῦ θέματος ὁ Birger Gerhardsson μᾶς παρουσιάζει τὴν τελευταίαν λέξιν τῆς σχολῆς ἐπ' αὐτοῦ¹⁷.

Ὁ Gerhardsson ἐκκινεῖ ἀπὸ τὴν βασικὴν ἀποψιν τῆς Σχολῆς, ὅτι ἡ εὐαγγελικὴ παράδοσις δὲν μετεδόθη εἰκῆ καὶ ὡς ἔτυχεν, ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον, ὁ ὁποῖος ἦτο ἤδη διαμορφωμένος σὺν τῷ χρόνῳ ἑντὸς τῆς ραββινικῆς παραδόσεως, εἰς τὴν ὁποίαν ἐνέκυψεν οὗτος μὲ ἰδιαιτέραν ἐμβροίθειαν.

17. Birger Gerhardsson: Memory and Manuscript. (Oral tradition and Written Transmission in Rabbinic and Early Christianity) Acta Neotest. Semin. Ups. Uppsala 1961.

Καὶ οὗτος τηρεῖ κριτικὴν στάσιν ἐναντι τῆς μεθόδου τῆς ἱστορίας τῆς μορφῆς τῶν εὐαγγελίων, τῆς ὁποίας δὲν ἀποδέχεται τὴν λύσιν ἀναφορικῶς πρὸς τὸ ζήτημά μας καὶ δὴ τὸ τῆς ἀρχῆς τῆς εὐαγγελικῆς παραδόσεως διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους:

1) Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὑποστηριχθῆ ἡμέτερον, ὅτι ἡ ἱστορία τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ εἶναι ἡ ἱστορία τῆς πορείας μιᾶς τάσεως καὶ δυναμικῆς ἀναμονῆς μιᾶς ἀμέσου παρουσίας, ἣτις ὑπεβαθμίζετο σὺν τῷ χρόνῳ διὰ τῆς πίστεως εἰς μίαν δευτέραν παρουσίαν ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ μέλλοντι. Ἰπῆρχον ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ὁμάδες διαφόρως σκεπτόμεναι, καὶ ἡ στάσις των ἐναντι τῆς παρουσίας ἦτο διάφορος κατὰ περιοχὰς καὶ χρόνον.

2) Τὸ κεντρικώτερον σημεῖον διαφορᾶς εἶναι ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ. Οἱ Dibelius καὶ Bultmann εἶχον ὀρισμένην καὶ a priori ἐσχηματισμένην εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἀντίληψιν των περὶ Ἐκκλησίας, ὁργανώσεως καὶ λατρείας αὐτῆς. Ἐλάχιστα ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ πράγματα ἢ ἀντίληψις τῆς σχολῆς αὐτῆς περὶ τοῦ ὅτι δὲν ἐπαιζοῦ κανένα ἢ ἐλάχιστον ρόλον οἱ δώδεκα καὶ αἱ ἄλλαι αὐθενταὶ εἰς τὴν λειτουργίαν καὶ τὴν λοιπὴν διαδικασίαν τῆς μεταβιβάσεως τῆς παραδόσεως, ὡς «γράμματα μὴ μεμαθηκότες». Ἡ μετ' ἀκριβῆ ἐξέτασις μελέτη τοῦ εἰς τὴν διάθεσίν μας ὑλικοῦ, τὸ ὁποῖον διετηρήθη, περὶ τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς ἀρχεγόνου Ἐκκλησίας καὶ διδασκαλίας, ὁδηγεῖ τὴν σκέψιν μας πρὸς ἄλλην κατεύθυνσιν. Τὸ ὑλικὸν αὐτὸ βεβαίως δὲν εἶναι «φιλολογικόν», εἶναι «δεδιδαγμένον» μὲ ἐκδηλὰ τὰ χαρακτηριστικά, ὅτι ἀνήκει εἰς τὸ περιβάλλον τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῶν μαθητῶν του. Τὸ νὰ θεωρήσωμεν τὸ ὑλικὸν τοῦτο ὡς προερχόμενον ἀπὸ μεταγενεστέρους κήρυκας καὶ διδασκάλους καὶ φορεῖς τῆς παραδόσεως σημαίνει, ὅτι μεταβάλλομεν τοὺς τὰ πρῶτα φέροντας εἰς τὴν ἀρχεγονοῦ Ἐκκλησίαν εἰς ἐντελῶς ἀδαεῖς καὶ ἀμαθεῖς ρωμαντικὰς μορφὰς οὐδεμίαν ἐχούσας ὀρθολογικὴν ἀντίληψιν καὶ οὐδεμίαν ἀρμοδιότητα. Τοῦτο ὅμως εἶναι κάτι τὸ ἐντελῶς ὑποθετικὸν καὶ ἀπαράδεκτον καὶ ἀποτελεῖ καταφυγὴν εἰς εὐκολὸν λύσιν μὴ εὐκρινῶν ζητημάτων.

3) Οἱ Dibelius καὶ Bultmann δὲν προσπαθοῦν νὰ δώσουν μίαν καθαρὰν εἰκόνα καὶ ἓνα σαφῆ ὄρισμόν τῆς παραδόσεως τοῦ ἀρχεγόνου Χριστιανισμοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς παραδόσεως ὅμως εἶναι σημαντικὴ τόσον διὰ τοὺς Ἰουδαίους, ὅσον καὶ διὰ τὸν ἐλληνιστικὸν κόσμον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὸν ἀρχεγονοῦ Χριστιανισμόν. Μερικαὶ συλλογαὶ τοῦ εὐαγγελικοῦ ὑλικοῦ ἀνήκουν εἰς οὕτω ταξινομημένον ὑλικόν, ὥστε νὰ ἀνήκουν ἤδη εἰς μίαν πρῶτον παράδοσιν. Ἀνευρίσκομεν π.χ. εἰς τὰς πηγὰς τοὺς ὅρους παραδιδόναι παραλαμβάνειν—παράδοσις. Τοὺς ὅρους αὐτοὺς δὲν ἐπρόσεξαν οἱ πρωτεργαταὶ τοῦ form-criticism (Formgeschichtliche Schule).

Διὰ νὰ διαφωτίσῃ τοὺς ὅρους αὐτοὺς ὁ Gerhardsson ἀρχίζει ἀπὸ πολὺ μικρὰν τὴν ἔρευνάν του. Ἐξετάζει δηλαδὴ λεπτομερῶς τὸν τρόπον καὶ τὴν μέθοδον διατηρήσεως καὶ παραδόσεως τῶν κειμένων παρ' Ἑβραίους. Ἡ ἔρευ-

να αὕτη ἀποτελεῖ προϋπόθεσιν διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ τρόπου διατηρήσεως καὶ μεταβιβάσεως τῆς παραδόσεως καὶ παρὰ τοῖς Χριστιανοῖς. Εἰς τὴν ἔρευνάν του αὐτὴν καταλήγει ὁ Gerhardsson grosso modo εἰς τὰς ἐξῆς θέσεις:

α) Δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὰς ἀρχὰς τῆς χριστιανικῆς παραδόσεως ἀρχίζοντες ἀπὸ τὸ κήρυγμα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Τοῦτο εἶναι καὶ ἱστορικῶς ἀστήρικτον καὶ θεολογικῶς ἀμφίβολον. Τὸ πρῶτον χριστιανικὸν κήρυγμα ἔκαμνε λόγον περὶ τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Θεοῦ κατὰ τὰς ἐσχάτας ἡμέρας. Ἡ ἀποκάλυψις ὅμως αὕτη δὲν παρίστατο ὡς ἐν μεμονωμένον γεγονός, ἀλλὰ ὡς συναπτομένη μετὰ τὸ παρελθὸν ἀφ' ἑνὸς καὶ μετὰ συγκεκριμένα ἱστορικὰ γεγονότα ἀφ' ἑτέρου, ἤτοι τὸν Ἰησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρέτ, τὴν διδασκαλίαν του, τὸ ἔργον του καὶ πρὸ πάντων τὸ πάθος του καὶ τὴν ἀξιολόγον ἐμπειρίαν τῶν μαθητῶν του ἀνευρόντων τὸν κενὸν τάφον του.

β) Δὲν εἶναι δυνατὸν ἀκόμη νὰ ἤρχιζεν ἡ παράδοσις ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν. Ἦδη ὁ ἴδιος ὁ Ἰησοῦς ἐβλεπε μίαν ὑπάρχουσαν παράδοσιν σχετικὴν μετὰ, τι καὶ αὐτὸς καὶ ὁ λαὸς του ἐπίστευον ὡς ἐκ Θεοῦ προερχόμενον. Διὰ τοῦτο εἶναι δυνατὸν νὰ ἴδωμεν καλλίτερον διὰ τῆς Π.Δ. τὸ ἔργον καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ ὡς καὶ αὐτὸν τὸν θάνατόν του. Ὁ Ἰησοῦς λοιπὸν εἶναι τοποθετημένος μέσα εἰς μίαν παράδοσιν, τὴν ὁποίαν ἐθεώρει ἱεράν.

γ) Ἡ συνοπτικὴ παράδοσις ἐγράφη καὶ παρεδόθη ἐπὶ τῇ βάσει τῆς πίσεως εἰς τὸν Ἰησοῦν ὡς Μεσσίαν. Ἡ χριστολογία αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ διαχωρισθῇ ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς ἐντυπώσεως, ἣν ὁ Ἰησοῦς προὐκάλεσεν εἰς τοὺς μαθητάς του. Ἡ ἀποψις περὶ τῆς χριστολογίας ὡς δημιουργήματος τῆς μεταγενεστέρας ἐκκλησίας εἶναι ἱστορικῶς ἀβάσιμος.

δ) Ἡ ἀνάπτυξις τῆς χριστολογίας δὲν ἐσήμαινεν ἀγνοίαν τοῦ τί ἐδίδαξεν ὁ Χριστός. Ἡ ὄλη του ὁμῶς διακονία δὲν ἐξαντλεῖται εἰς μόναν τὰς κατηγορίας τῆς παιδαγωγίας. Ἡ ἄρνησις τῆς διδασκαλίας ὡς ἱστορικῆς πραγματικότητος στηρίζεται ἐπὶ δογματικῶν καὶ ὑποκειμενικῶν προκαταλήψεων.

ε) Ὁ Ἰησοῦς δὲν ἠκολούθησεν ἄλλην, ριζικῶς διάφορον, μέθοδον διδασκαλίας ἀπὸ τὰς ἤδη ὑπαρχούσας. (Τὸ «ὡς ἐξουσίαν ἔχων» δὲν λέγει τίποτε ὡς πρὸς τὴν μέθοδον ἐργασίας. Εἶναι ἄλλης τάξεως στοιχεῖον). Παρὰ τὴν ὀξεῖαν διάστασίν του πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Μωσαϊκοῦ νόμου δὲν φαίνεται ἀπορρίπτων τὴν ἀξίαν τοῦ γραπτοῦ νόμου torah ὡς καὶ τοῦ προφορικοῦ τοιοῦτου. Ἡ στάσις του ἐναντι αὐτοῦ εἶναι ἡ θετικὴ πλήρωσις. Ἦθελε νὰ μεταμορφώσῃ τὴν προμεσσιανικὴν torah εἰς μεσσιανικὴν.

ς) Πόσον συνειδητὴ εἶναι ἡ σύναψις τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς torah ἢ ἐιδικῶν κειμένων αὐτῆς; Εἶναι γεγονός, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔλαβε μέρος εἰς τὴν λατρείαν καὶ ἐδίδασκεν ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀνεγνωρισμένων περιχοπῶν τῆς γραπτῆς torah χωρὶς ὅμως νὰ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἔκτασις τῆς συσχετίσεως μετὰ τὴν torah παρὰ διὰ παραλλήλου ἐξετάσεως στοιχείων τῆς ἰουδαϊκῆς torah μετὰ ἢ ἀνευ στοιχείων midrash (μιντράς).

Ὁ Ἰησοῦς ἐδίδαξεν ἔργῳ καὶ λόγῳ. Πρέπει νὰ ἐχρησιμοποίησε καὶ μεθόδους ἀντιστοίχους πρὸς τὰς ραββινικάς. Π.χ. οἱ μαθηταὶ τοῦ ἀπεστήθιζον ὀρισμένα τμήματα τῆς διδασκαλίας τοῦ κλπ.

ζ) Εἰς τὴν συνοπτικὴν παράδοσιν εὐρίσκομεν ὕλικόν, τὸ ὁποῖον ἐρμηνεύει τοὺς λόγους τοῦ Ἰησοῦ. Π.χ. εἰς τὴν ἔκθεσιν τῶν παραβολῶν. Τοῦτο τὸ ὕλικόν δεόν νὰ προέρχεται ἀπὸ τὸν Ἰησοῦν.

η) Ἡ νεαρὰ Ἐκκλησία ἀνεγνώριζεν ἀνεπιφυλάκτως τὸν γραπτὸν νόμον. Οἱ λόγοι καὶ τὰ ἔργα τοῦ Ἰησοῦ ἀπετυπώθησαν εἰς τὴν μνήμην τῶν μαθητῶν. Ἐχοντες ὑπ' ὄψιν τὴν στάσιν τῶν Ἰουδαίων μαθητῶν ἐναντι τῶν διδασκάλων των, θὰ εὐρισκώμεθα ἔξω τῆς πραγματικότητος, ἐὰν ὑπεστηρίζομεν, ὅτι εἶναι δημιουργήματα εὐσεβοῦς φαντασίας τὰ ἐν τῇ ὑπ' αὐτῶν μεταδοθείσῃ παραδόσει καὶ δὴ προκειμένου περὶ γεγονότων συμβάντων πρὸ ὀλίγων δεκάδων ἐτῶν.

θ) Ὁ κλειστὸς κύκλος τῶν δώδεκα εἶχε μεγάλην αὐθεντίαν εἰς τὴν νεαρὰν ἐκκλησίαν. Τὸ ὕλικόν, τὸ ὁποῖον μᾶς παραδίδει ὁ Λουκᾶς πολλαπλῶς ἀποδεικνύεται ὡς ἱστορικῶς βάσιμον. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν ἀποστολικὴν ιδιότητα τοῦ Παύλου. Οἱ δώδεκα δὲν ὑφίστανται ὡς ἀτομικαὶ φυσιογνωμίαι, ἀλλὰ ὡς collegium, ὡς σύλλογος. Προσωπικῶς διακρίνονται μόνον οἱ Πέτρος, Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης. Οἱ ἀπόστολοι παρουσιάζουν τὸ μήνυμά των ὡς αὐτόπται. Αἱ κατόπιν αὐτοψίας μαρτυρίαι των καὶ αἱ γραφαὶ ἀπετέλουν ἤδη στοιχεῖα τοῦ κηρύγματος. Ἔργον τῶν ἀποστόλων συμπληροῦν τὸ κήρυγμα των ἦτο ἡ διδασκαλία των. Ἐδίδασκον ἐν ὀνόματι τοῦ διδασκάλου των καὶ ἐμαρτύρουν περὶ τῆς διδασκαλίας καὶ τοῦ ἔργου τοῦ ἀνακαλοῦντες ταῦτα εἰς τὴν μνήμην των, ὃν τρόπον καὶ οἱ μαθηταὶ τῶν ραββίνων.

ι) Θὰ ἦτο ἐξωπραγματικὴ ἡ παραδοχὴ τῆς ἀπόψεως, ὅτι ἡ ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ζωὴ δὲν ἦτο παρὰ μόνον τὸ κήρυγμα καὶ ἡ διδασκαλία. Μία διαρκῶς ἀξιοπονημένη Ἐκκλησία ἦτο κάτι τὸ ζωντανὸ μὲ πλῆθος λειτουργημάτων: κήρυγμα, διδασκαλίαν, προσευχὴν, ἱερά δεῖπνα, ἔργα ἀγάπης, θεραπείας, ἐκκλησιαστικὴν πειθαρχίαν, διοικητικὰς δικαιοδοσίας, ἐπιστασίας κλπ. Ταῦτα εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ στοιχεῖα τῆς ζωῆς τῆς. Εἰς τὰ ἐγειρόμενα ζητήματα προσήγοντο ἐπιχειρήματα τόσον ἐκ τῆς Ἀγ. Γραφῆς, ὅσον καὶ ἀπὸ τὴν παράδοσιν τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ἔργον τῶν ἀποστόλων ὡς διακονία τοῦ λόγου (Πράξ. στ. 4) ἔχει διαφόρους μορφάς, δύο ἐκ τῶν ὁποίων εἶναι ἄξια προσοχῆς: 1) ἔρευνα τῶν Γραφῶν, ἥτις μορφολογικῶς ἦτο ἐρμηνεία midrash μετὰ τὴν διαφορὰν ὅμως, ὅτι ἡ ἐρμηνεία ἐνταῦθα ἐγίνετο ὑπὸ τὸ φῶς τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ. 2) Συζητήσεις διὰ ζητήματα διδασκαλίας, εἰς ἃς ἐδίδοντο ἀπαντήσεις ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς Γραφῆς.

Τὸ γεγονὸς, ὅτι ὑπάρχουν σχετικῶς ὀλίγα λόγια τοῦ Ἰησοῦ καὶ ταῦτα εἰς διάφορα πλαίσια ἐνίοτε, ἀποδεικνύουν, ὅτι ἐγίνετο χρῆσις των ἔχι μόνον διὰ μίαν περίπτωσιν, ἀλλὰ διὰ διαφόρους περιπτώσεις. Κατὰ τὴν ἐξέλιξιν τοῦ ἔργου

των «ἐνεθυμοῦντο» πῶς ἐνήργει ὁ Ἰησοῦς. Τοῦτο δὲν σημαίνει ἐφεύρεσιν γεγονότων ἢ λόγων. Τὸ ραββινικὸν ὕλικόν δὲν εὐνοεῖ μίαν τοιαύτην ἀποψιν.

ια) Ἡ ἀναγνώρισις τοῦ Ἰησοῦ ὡς τοῦ μόνου διδασκάλου (Ματθ. ιγ' 10) ὠδήγησεν εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῆς διδασκαλίας του ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἄλλων αὐθεντιῶν.

ιβ) Πῶς συνεκροτήθη εἰς βλον ἢ ὑπὸ τῶν ἀποστόλων παραδοθεῖσα παράδοσις; Πρέπει νὰ ὑπῆρξεν κατὰ τὸ παράλληλον Ἰουδαϊκὸν ὕλικόν δύο μέθοδοι συγκροτήσεώς του: Ἡ μιντρασική (midrashic) καὶ ἡ μισναϊκή (mishnaic), ἥτοι κατὰ συνεχῆς κείμενον ἢ χωρὶς συνάφειαν πρὸς τὸ γραφικὸν κείμενον. Εἰς τὴν πρώτην περίπτωσιν δέον νὰ ἐβασίσθῃ ἡ συλλογὴ τῶν περὶ Ἰησοῦ παραδόσεων εἰς τὴν συνέχειάν των καὶ τὴν συνάφειάν των μὲ συνεχῆ ἀγιογραφικὰ κείμενα ἢ ἐκλογὰς κειμένων ἢ χωρίων. Πρέπει ὅμως νὰ μὴ ᾔτο τόσοσν πρακτικὴ ἢ μέθοδος αὕτη. Εἰς τὴν μισναϊκὴν περίπτωσιν πρέπει νὰ συνελέγησαν κατὰ μεγαλύτερα ἢ μικρότερα τμήματα «tractates» συνημμένα διὰ διαφόρους σκοποὺς καὶ ἐπὶ τῇ βάσει διαφόρων ἀρχῶν, εἴτε δηλαδὴ ἐπὶ τῇ βάσει γεγονότων εἴτε μηχανικῶς εἴτε μνημοτεχνικῶς. Εἶναι ἤδη γνωστὸν, ὅτι διακρίνομεν τοιαύτας tractates εἰς τὰ γεγραμμένα εὐαγγέλια. π.χ. Ματθ. κεφ. ι', Μάρκ. κεφ. δ' καὶ παράλληλα, Μάρκ. κεφ. στ' 31-ἡ' 26 (καὶ παράλληλα) κλπ.

ιγ) Τὸ ὕλικόν τῶν συλλογῶν αὐτῶν ἀπετέλει περιεχόμενον ἰδιαιτέρας διδασκτικῆς δραστηριότητος μεταδιδόμενον ἀπὸ διδασκάλου εἰς μαθητὴν κατόπιν συγχῆς ἐπαναλήψεως καὶ ἐρμηνείας. Πρέπει δὲ οἱ ἀπόστολοι-μαθηταὶ νὰ ἐμιμήθησαν τὸν διδάσκαλόν των, ὅταν καὶ αὐτοὶ μὲ τὴν σειρὰν των ἔγιναν διδάσκαλοι.

ιδ) Πῶς ἐρμηνεύονται αἱ διαφοραὶ εἰς τὰς παραλλήλους παραδόσεις; Κατ' ἀρχὴν διακριτέον, ἂν αὐταὶ εἶναι ποικιλίαι ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ βασικοῦ λογίου τοῦ Ἰησοῦ εἰς περισσοτέρας τῆς μιᾶς ἐρμηνείας. Ἡ εὐκολία μερικῶν νὰ ἐξηγοῦν τὰς διαφορὰς μεταξύ τῶν σχετικῶν παραδόσεων ὡς δευτερευούσας ἐρμηνείας ἐνὸς βασικοῦ λογίου δὲν φαίνεται ἀξία προσοχῆς δι' ἐκεῖνον, ὅστις ἔχει ἤδη κατανοήσει τὸν ρόλον, τὸν ὁποῖον παίζει εἰς τὸ Ἰουδαϊκὸν κήρυγμα ἡ κατηγορία: «Θέμα καὶ παραλλαγαί». Δέον ἐπίσης νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψει, ὅτι τὸ πλεῖστον τοῦ εὐαγγελικοῦ ὕλικου εἶναι χαγκαδικὸν (haggadic) καὶ ὅτι αὐτὸ τὸ ὕλικόν μεταφέρεται συχνάκις μὲ ἓνα κάπως εὐρύτερον περιθώριον ποικιλίας τῆς φρασεολογίας παρὰ τὸ χαλακικὸν (halakic). Δὲν πρέπει ἐπίσης νὰ παραβλέψωμεν τὸ γεγονὸς, ὅτι ὀρισμένοι προσαρμογαὶ προέρχονται ἀπὸ πολὺ πρόωμον στάδιον καθ' ὃ συνελήθη τὸ παραδοσιακὸν ὕλικόν. Ὁρισμένοι τύποι παραλλαγῶν ὀφείλονται εἰς ὕλικόν, τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει μεταφρασθῆ. Δὲν ἀποκλείεται δὲ ἀκόμη καὶ παρείσφρυσις λαθῶν ὀφειλομένων εἰς κακὴν ἀπομνημόνευσιν. Τέλος πρέπει νὰ τύχουν προσοχῆς, αἱ ἀρχαὶ συντάξεως, τὰς ὁποίας χρησιμοποιοῦν οἱ εὐαγγελισταί. Πρὸς τοῦτο διακριτέα ἢ ὑπὸ τὴν αὐστηράν ἐννοιαν τοῦ βρου με τ α β ι β α σ ι ε (transmission) καὶ τῶν πολλῶν χ ρ ἡ σ ε ω ν τοῦ ὕλικου, τὸ ὁποῖον

παρεδόθη. Δὲν εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀπηγγέλλετο ἡ παράδοσις περὶ τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν λατρείαν τῆς ἀρχαίας ἐκκλησίας ὡς εἰδικὸς «ἱερός λόγος». Ἄς λαμβάνωνται δὲ περαιτέρω ὑπ' ὄψει κείμενα ἄλλων ὁμάδων, εἰς τὰ ὁποῖα παρεισηχθησαν καὶ ἐχρησιμοποιήθησαν τὰ μεταδοθέντα λόγια (κήρυγμα, διδασκαλία κλπ). Οἱ εὐαγγελισταὶ ἐξέδωκαν τὰ εὐαγγέλια ἔχι ἐπὶ τῇ βάσει τῶν μορφῶν, ἣν εἶχεν ἡ παράδοσις κατὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴν τῆς χρῆσιν. Εἰργάζοντο ἐπὶ τῇ βάσει καθωρισμένης διακεκριμένης παραδόσεως ἀπὸ καὶ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἣτις εἶχεν ἀπομνημονευθῆ ἔν μέρει καὶ ἐν μέρει καὶ καταγραφῇ εἰς σημειώσεις καὶ ἰδιωτικὸς ρόλους, ἀλλὰ ἦτο σταθερῶς ἀπομεινωμένη ἀπὸ τὰ κηρύγματα ἄλλων αὐθεντιῶν.

6. Ο ΙΗΣΟΥΣ

Τὸ πρόσωπον τοῦ Ἰησοῦ συγκεντρώνει ἰδιαιτέρον ἐνδιαφέρον εἰς τὴν ἔρευναν τῆς ἐν Uppsala σχολῆς. Ἡ ἀκολουθουμένη ἕως μεθόδος ἐργασίας καὶ ὁ σκεπτικισμὸς ἐναντι τῶν στάσεων ἄλλων σχολῶν, αἰτινες εἶναι ἐπηρεασμέναι ἀπὸ τὸν ἱστορικισμὸν ἢ ψυχολογισμὸν κλπ. ὀδηγοῦν εἰς κατ' ἄλλον τρόπον θεώρησιν καὶ ἔρευναν τοῦ ζητήματος.

α' Ἡ Προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ

Κατὰ τὸν Fridrichsen εἶναι ἀδύνατον νὰ ἀποκατασταθῇ ἐπὶ τῇ βάσει τῶν παραδοθέντων εἰς ἡμᾶς λόγων ὀλόκληρος ἡ θρησκευτικὴ προσωπικότης τοῦ Ἰησοῦ μετ' ἐπιστημονικῆς βεβαιότητος. Ἡ κριτικὴ εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ σταθῇ ἐνώπιον πλείστων, ἐρωτηματικῶν, τὰ ὁποῖα πιθανῶς θὰ μείνουν διὰ παντὸς ἀναπάντητα. Διὰ μέσου ἕως τῶν ἐσωτερικῶν πληροφοριῶν τοῦ εἰς διάθεσίν μας ὑλικοῦ λάμπει δι' ἐκπύλου λάμψεως ὁ χαρακτήρ τοῦ Ἰησοῦ, ὁ ἀδιάφθορος οὗτος ἀδάμας, τὸν ὁποῖον οὐδεμία κριτικὴ δύναται νὰ τάμη. Ὑπὸ τὰ ποικίλα χαρακτηριστικὰ τῆς εὐσεβοῦς παραδόσεως, εἰδικώτερον δὲ εἰς τὰς περὶ θαυμάτων διηγήσεις, μαντεύομεν τὰ βάθη τῆς θειότητος μιᾶς θαυμαστῆς καὶ μεταφυσικῆς πραγματικότητος¹⁸. Ἐπιχειροῦσα ἡ ἐπιστήμη νὰ μελετήσῃ τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ διὰ μέσου τῆς ψυχολογίας καὶ τῶν συγχρόνων κατηγοριῶν τῆς πραγματικότητος υπερβαίνει τὰ ὅρια τῆς, παραβιάζει τὴν θρησκείαν καὶ ὀδηγεῖ εἰς τὸν ριζοσπαστικὸν ἀγνωστικισμὸν ἢ εἰς κάποιον ἀπροσδιόριστον μυστικισμὸν ἢ καὶ εἰς τὰ δύο συγχρόνως¹⁹.

Οὕτως ἐνῶ φαίνεται, ὅτι εὐσταθοῦν αἱ ἔρευναι ἐπὶ ψυχολογικῶν βάσεων, ἐν τοῦτοις ἀποδεικνύονται ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἀσύμφοροι. Ἡ διήγησις π.χ. περὶ τῶν πειρασμῶν τοῦ Ἰησοῦ με κατακόρυφον τὸ πάθος του δίδει λαβὴν διὰ

18. A. Fridrichsen: Le problème du mal, σελ. 13.

19. Ἰδ. σελ. 19.

ψυχολογικὰς παρατηρήσεις, ἐπὶ τῶν σκέψεων καὶ τῶν ἀποφάσεών του. Τὸ πρόβλημα ὅμως, τὸ ὁποῖον ἐγείρεται ἐνταῦθα, κεῖται ἐκτὸς τοῦ πεδίου τοῦ ἱστορικοῦ. Δύναται τις μόνον νὰ πιστοποιήσῃ, ὅτι ἀμφότεραι αἱ σελίδες αὗται τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ (Πειρασμοὶ-Πάθος) εὐρίσκονται ἐν τῇ παραδόσει οὐχὶ μόνον ὡς ἱστορία μαρτυρίου οὔτε φυσικὰ ὡς ἀρετολογία ἢ μεσσιανικὸν ἔπος, ἀλλὰ ὡς μία ζωσα εἰκὼν. Ἡ ἐντασις μεταξὺ αὐτῶν τῶν καταστάσεων (Πάθους-Πειρασμῶν) εἶναι ἡ ἐντασις τῆς ἰδίας τῆς ζωῆς²⁰.

Πᾶσα προσπάθεια νὰ ἀνασκαφοῦν τὰ γεγονότα ταῦτα μὲ τὴν βοήθειαν τῆς ψυχολογίας εἶναι ἐπικίνδυνος. Ἡ ψυχολογία τοῦ Ἰησοῦ εὐρίσκεται ἐκτὸς τῶν δεδομένων τῆς συνήθους περὶ τοὺς ἀνθρώπους πραγματικότητος καὶ παραμένει μυστήριον. Ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον δυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν εἶναι τὸ θρησκευτικὸν περιεχόμενον τῆς ὄλης του προσωπικότητος μὲ τὴν περὶ ἑαυτοῦ συνείδησιν καὶ τὴν ἀντίδρασίν του ἐναντι τῆς πραγματικότητος. Ἡ αὐτοσυνειδησία τοῦ Ἰησοῦ διαφωτίζεται ἀπὸ τὸ φῶς τῶν ἐπεισοδίων τῆς ζωῆς του καὶ τῶν λόγων του. Ἡ ἐρμηνεία ἐν τούτοις αὐτῶν ἔχει πολὺ ὑποθετικὸν χαρακτήρα. Ἐξ ὧν ὅλων ὅμως αὐτῶν ἀναδύεται ἡ ὀλική του εἰκὼν πλήρης ζωῆς²¹.

Τὴν αὐτὴν γραμμὴν ἀκολουθεῖ καὶ ὁ Riisenfeld παρατηρῶν τὰ ἀκόλουθα:

«Εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὅποιαν μᾶς δίδουν τὰ εὐαγγέλια, ὅπως καὶ εἰς τὴν παρουσίαν τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καὶ τὴν πραγματικότητά της, συναντᾶται μία ἀποψις τῆς ὑπάρξεως, ἣτις προϋποθέτει, ἵνα οὕτως εἴπωμεν, μίαν διάστασιν πέραν καὶ ὑπεράνω παντός, ὅ,τι δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν καὶ νὰ ὑπολογίσωμεν μὲ ἱστορικὰς παραστάσεις καὶ μὲ τὴν μέθοδον τῆς ἐπιστήμης τῆς ἱστορίας. Ἡ μορφή τοῦ Ἰησοῦ καὶ ὅ,τι λέγει, ὅτι ἐκπροσωπεῖ, δὲν εἶναι εὐκόλον νὰ ὑπαχθοῦν ἐν τῷ συνόλω των εἰς συνήθεις κατηγορίας, εἰς τὰς ὁποίας ὑπάγεται ἡ ἀνθρωπίνη ζωὴ, ὡς καὶ τὰς προϋποθέσεις καὶ τὰ πλαίσια αὐτῶν. Δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν τὸν Ἰησοῦν, διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν ἀπλούστερον, μὲ μόνους ἐκεῖνους τοὺς ὀρισμούς, τῇ βοήθειᾳ τῶν ὁποίων ἔχομεν μάθει νὰ ἀναπαριστῶμεν καὶ σκιαγραφῶμεν τὰς ἱστορικὰς μορφάς. Συγχρόνως μὲ τὴν ἀκριβῆ ἐπιστημονικὴν χρῆσιν ὧν τῶν δεδοκιμασμένων βοηθητικῶν μέσων καὶ τρῶπων ἐργασίας διὰ νὰ προσεγγίσωμεν, ἐπεξεργασθῶμεν καὶ διαφωτίσωμεν τὸ ὄλικόν τῶν πηγῶν, ἀνακαλύπτομεν εἰς τὸ περίγραμμα τοῦ προσώπου καὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ σχέσεις, αἱ ὁποῖαι οἰονεὶ καθιστοῦν βαθύτερα τὰ ὅρια τῆς ὑπάρξεως, ἣτις μᾶς ἀφορᾷ καὶ τῆς ὁποίας ἔχομεν δεδοκιμασμένας ἐμπειρίας. Ἐνταῦθα ὁ ἐρμηνευτὴς ὡς ἐπιστήμων τίθεται πρὸ δυσκόλων προβλημάτων θεμελιώδους φύσεως. Ἀλλὰ δὲν συμβαίνει τὸ πρῶτον εἰς τὴν ἐποχὴν μας ἡ ἀνακάλυψις τῶν δυσκολιῶν αὐτῶν. Αἱ δυσκολίαι παρετηρήθησαν καθ' ὅλην τὴν διάρ-

20. A. Friedrichsen: Jesu Kamp mot de urene ander ('Ο ἀγὼν τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τῶν ἀκαθάρτων πνευμάτων). Νορβηγιστὶ Ἐν: S.T.Kv 1929 σελ. 312-313.

21. Αὐτόθι σελ. 313.

κειαν τῆς ἀπασχολήσεως μὲ τὴν ἐρμηνείαν τῆς Κ.Δ. Καὶ τοῦτο ἤδη ἀπὸ τῶν ἡμερῶν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Κατὰ τὴν ἐποχὴν μας ἡ συζήτησις αὐτῶν τῶν καινοδιαθηκικῶν προϋποθέσεων ἀποβαίνει ζωηρὰ καὶ καρποφόρος. Δὲν δύναται ὅμως νὰ λεχθῆ ἔν πάσῃ περιπτώσει, ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν ἔλλειψιν προϋποθέσεων τοῦ ἐρμηνευτοῦ ἢ «ἀνοικτότης» καὶ ἡ δξύτης ἀκροάσεως τῆς ἰδιοτυπίας καὶ τῆς παραδοξότητος, ἥτις χαρακτηρίζει αὐτὸ τοῦτο τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεύνης. Ἡ κατανόησις καὶ ἡ ἀντικειμενικότης διὰ τὸ ὕλικόν δὲν ἀποκλείουσι ἄλλα, τοῦναντίον ἀνοίγουσι τοὺς ὀφθαλμοὺς πρὸς τὴν πλήρη ζωῆς πραγματικότητα, εἰς τὴν εἰκόνα τοῦ Ἰησοῦ, μὲ ὅλον αὐτῆς τὸ εὖρος καὶ τὸ πλήρες νοήματος βάθος²².

Εἶναι προφανὲς λοιπόν, ὅτι ἡ θεολογικὴ σκέψις τῆς σχολῆς τῆς Uppsala ἀνάγεται πέραν τοῦ ἱστορικοῦ Ἰησοῦ. Καὶ τοῦτο παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἱστορικὴ μέθοδος εἶναι ἡ κατ' ἐξοχὴν μέθοδος, τὴν ὁποίαν χρησιμοποιοεῖ ἡ σχολή. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ δὲν ἔχομεν προσπάθειαν ἐντὸς τῶν κόλπων τῆς σχολῆς ὅπως γραφῆ βίος τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ παράλληλον ἄλλων ἐρμηνευτῶν, μεμονωμένων ἢ ἐκπροσωποῦντων σχολᾶς, ὡς ἐν Γερμανίᾳ καὶ ἄλλαχοῦ.

Τὸ ἐνδιαφέρον ὅθεν τῆς ἐρεύνης στρέφεται εἰς ἄλλας περιοχάς. Μερικὰς ἀπόψεις θὰ ἴδωμεν κατωτέρω:

β' Ὁ Ἰησοῦς ὡς Μεσσίας

Ἡ μεσσιανικότης τοῦ Ἰησοῦ ἠρευνήθη πολλαπλῶς καὶ ὑπὸ τῆς σχολῆς τῆς Uppsala. Δὲν θὰ ἐκθέσωμεν ὅμως ἐνταῦθα τὰς ἐπὶ τοῦ θέματος ἀπόψεις τῶν ἐκπροσώπων τῆς, ἀλλὰ θὰ μᾶς δοθῆ ἡ εὐκαιρία νὰ τὰς ἴδωμεν εἰς ἐπόμενα κεφάλαια καὶ δὴ ἐν συσχετισμῷ μὲ τὰς ἐκκλησιολογικὰς ἀπόψεις τῆς σχολῆς ὡς καὶ εἰς τὸ κεφάλαιον τῶν σχέσεων Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης. Ἐκεῖ καταφαίνεται καὶ ὁ τονισμὸς τῆς σημασίας τοῦ θέματος ὡς καὶ ἡ θεμελιώδης σημασία του εἰς τὴν βιβλικὴν θεολογίαν καὶ δὴ εἰς περιοχὰς φαινομενικῶς ξένας πρὸς αὐτό.

γ' Ἡ περὶ ἑαυτοῦ συνειδήσις τοῦ Ἰησοῦ

~~Ἐν σημαντικῶν κεφάλαιον ἐν τῶν περὶ τοῦ Ἰησοῦ προβλημάτων συνιστᾷ τὸ περὶ τῆς συνειδήσεως περὶ ἑαυτοῦ τοῦ Ἰησοῦ. Τόσον ὁ Fridrichsen, ὅσον καὶ οἱ μαθηταὶ του δὲν παύουν ἀπὸ τοῦ νὰ ἐπανέρχονται συχνάκις εἰς τὸ θέμα τοῦτο εἴτε θίγοντες αὐτὸ εὐκαιριακῶς εἴτε ἀναπτύσσοντες νέας του πλευράς. Ἀπόψεις τοῦ Fridrichsen ἐπὶ τοῦ θέματος δύναται νὰ ἀνεύρη τις εἰς τὴν βασικὴν ἐπὶ τοῦ προκειμένου ἐργασίαν του «Vom villo Jesus vara?», (Ποῶς~~

22. Εἰς τὴν ἐργασίαν του: *Evangelierna och den historiske Jesus* (Τὰ εὐαγγέλια καὶ ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς). Ἐν: S.E.A. 1953 σελ. 56.

ισχυρίζετο ὅτι ἦτο ὁ Ἰησοῦς²³; ὡς καὶ εἰς τὴν ἑτέραν τοῦ ἐργασίαν «Evangeli-
liet och evangelierna» (Τὸ Εὐαγγέλιον καὶ τὰ Εὐαγγέλια)²⁴. Συστηματικώ-
τερον ὅμως ἀναπτύσσει τὸ θέμα ὁ Riesenfeld ἔχον ἐν γενικαῖς γραμμαῖς
ὡς κατωτέρω:²⁵

Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα παρουσιάζουν πρόσωπον ἔχον συνείδησιν περὶ
ἑαυτοῦ τοιαύτην, ὥστε αὕτη τὸ φέρει εἰς σύγκρουσιν μὲ τοὺς ἀντιπάλους του.
Αἱ χρησιμοποιηθεῖσαι μέθοδοι ἐρένης τοῦ προβλήματος τοῦ Ἰησοῦ ἀποδεικνύον-
ται μὴ πλήρως ἀντικειμενικαί, διότι ἐκκινοῦν ἀπὸ ὠρισμένα a priori. Ἡ πολ-
λὴ ἀνάλυσις ὀδηγεῖ εἰς παρανόησιν. Σκοπὸς δὲν εἶναι ἡ ἀνάλυσις καὶ ἡ δημιουρ-
γία μιᾶς «ἀρμονίας», ἀλλὰ ὁ πανταχόθεν φωτισμὸς καὶ ἡ θέα τοῦ ὅλου. Αὐτὸς
ὅμως εἶναι καὶ ὁ λόγος, διὰ τὸν ὁποῖον αἱ περὶ τὴν Κ. Διαθήκην ἐρευνᾶται καὶ κατα-
κτῆσεις δὲν ἐφθασαν ἀκόμη εἰς τὸ κατακόρυφόν των.

Ἡ προσοχὴ ὅθεν δέον νὰ στραφῇ εἰς τὴν ἰδιότητα ὄχι μόνον τοῦ προσώπου
τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ καὶ τῶν εὐαγγελίων. Δι' αὐτὸ καὶ γίνεται λόγος περὶ τῆς
θεολογίας ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ. Διὰ τὴν κατανόησίν των δὲν ἀρκεῖ μόνη ἡ
μέθοδος, ἀλλὰ καὶ ἡ διαίσθησις, διὰ τῆς ὁποίας διορθοῦται ἡ ἐσφαλμένη ἐξαγωγή
συμπερασμάτων. Ἡ ἐξ ἐπόψεως αὐτῆς θεώρησις τῶν ἐν τοῖς εὐαγγέλοις ὀδη-
γεῖ εἰς τὴν παραδοχὴν τῆς ὑπάρξεως ὀπισθεν ὅλου αὐτοῦ τοῦ πλήθους τῶν γε-
γονότων μιᾶς ζωῆς καὶ ἱστορικῆς προσωπικότητος. Τὰ γεγονότα ταῦτα δὲν
ἐρμηνεύονται χωρὶς τὰς συνθήκας, τὰς ὁποίας αὕτη ἐδημιούργησε. Ἡ αὐτοσυ-
νειδησία τοῦ Ἰησοῦ δὲν ἦτο δυνατὸν νὰ ἀποτελέσῃ προῖον ἐπαγωγῆς τῶν λεγο-
μένων ἐν τοῖς εὐαγγέλοις. Τοῦναντίον ἀποτελεῖ προϋπόθεσίν των.

Ἡ παροῦσα μορφή τῶν εὐαγγελίων μαρτυρεῖ, ὅτι ὁ Ἰησοῦς, εἶχεν ὠρι-
σμένον σκοπὸν εἰς τὰς διακηρύξεις του, τὸ ἔργον του, τὴν ὄλην του ἐμφάνισιν.
Ἀπέδιδεν εἰς ἑαυτὸν μοναδικὴν σημασίαν. Ὅ,τι ἀναφέρεται εἰς τὰ εὐαγγέλια
δὲν εἶναι ἀνεξάρτητον τοῦ τί περὶ τοῦ προσώπου του εἶπε καὶ ἐφρόνει ὁ Ἰησοῦς.
Ἐὰν ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰησοῦ ὡς Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου δὲν ἀποδοθῇ εἰς
αὐτὸν τὸν ἴδιον, τότε ποῖος εἶναι ὁ εὐφυῆς δημιουργὸς του; Ἡ αὐτοσυνείδησία
του ἀντανακλάται εἰς ὅλα τὰ «πορτραῖτα» τῶν εὐαγγελίων. Ταῦτα δὲν ἀποδει-
κνύουν μόνον τὴν ἱστορικότητά του, ἀλλὰ καὶ τὴν περὶ ἑαυτοῦ συνείδησίν του.
Αὕτη εἶναι ἡ βᾶσις τῆς προσωπογραφίας τοῦ Ἰησοῦ ἐν ἐκάστῳ εὐαγγέλῳ.
Εἶναι πάντῃ ἀσπῆρικτος ἡ ἀποψις, ὅτι ἡ κοινὴ βᾶσις τῶν εὐαγγελίων εἶναι
δημιούργημα τῆς πρώτης Ἐκκλησίας. Ἀντιθέτως τὰ τέσσαρα εὐαγγέλια

23. Ἐκδόσις τῆς: Studentföreningen Verdandis Småskrifter N. 346, Sthm 1931.

24. S.T.Kv. 1938 σελ. 303.

25. H. Riesenfeld: Observations on the question of the self-consci-
ousness of Jesus. S.E.A. 1960 σελ. 23.

Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ: Jesus såsom profet (Ἁ Ἰησοῦς ὡς προφήτης). Södermanlands
Bibelsällskaps Arskrift 1949 σελ. 1.

σχηματίζουν σπουδαίαν ἀπόδειξιν, ὄχι μόνον τῆς ἱστορικότητος, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ ὕψ' ἐκάστου εὐαγγελιστοῦ σχηματιζομένη εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ παριστᾷ τὸν τρόπον καθ' ὃν ἐγένοντο δεκταὶ αἱ ἐντυπώσεις τὰς ὁποίας προεκάλεσεν ἢ περὶ ἑαυτοῦ συνειδήσεις τοῦ Ἰησοῦ. Ἰδιαιτέρως πολῦτιμον εἶναι τὸ Δ' εὐαγγέλιον, διότι μᾶς παρέχει τὴν δυνατότητα βαθυτέρας ἐπισκοπήσεως αὐτῆς τῆς αὐτοσυνειδησίας τοῦ Ἰησοῦ «στερεοσκοπικῶς».

Ὅταν συζητῶνται αἱ ἔννοιαι τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου ἢ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. πρέπει νὰ συζητῶνται ἐν τῷ πνεύματι τῆς χριστολογίας, ἐκάστου εὐαγγελίου. Ἡ μέθοδος τῆς ἀπαλείψεως τῶν διαζόντων στοιχείων, τὰ ὁποῖα θεωροῦνται δευτερεύοντα, διὰ νὰ γίνῃ δεκτὸν μόνον ὅ,τι κοινὸν παρὰ πᾶσι, δὲν εὐσταθεῖ, διότι μᾶς στερεεῖ στοιχείων, τὰ ὁποῖα μᾶς εἶναι πολὺ ἐνδιαφέροντα διὰ τὴν κατανόησιν τοῦ ζητήματος. Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ἱστορίας τῆς ἐρμηνείας τῆς Κ.Δ. δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν, ὅτι μία διαισθητικὴ καὶ ἐπαγωγικὴ συνήθεια λαμβάνουσα ὑπ' ὄψει τῆς τὰς ψυχολογικὰς καὶ θεολογικὰς συνθήκας τοῦ πρώτου κύκλου τῶν μαθητῶν καὶ τῆς πρώτης χριστιανικῆς ἐκκλησίας, δὲν εἶναι ἐσφαλμένη. Τὸ πρόβλημα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ δὲν εἶναι τόσο ἐισαγωγικόν, ὅσον βιογραφικόν καὶ ἰδεολογικόν. Τὸ ὅτι τὰ εὐαγγέλια ἀποτελοῦν μαρτυρίαν πίστεως, δὲν ἀποκλείει τοῦτο τὴν σπουδαιότητα τοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ.

Τὰ αὐτὰ ὑποστηρίζει καὶ ὁ Lindeskog. Οὗτος δέχεται ὡς ρίζαν τῆς πίστεως τῆς πρώτης Ἐκκλησίας τὴν αὐτοσυνειδησίαν τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς αὐτὸς ἐδημιούργησε τὴν πίστιν τῆς πρώτης Ἐκκλησίας οὐχὶ μόνον ἐμμέσως διὰ τῆς γενικῆς ἐντυπώσεως, τὴν ὁποίαν ἐδημιούργησεν, ἀλλὰ καὶ ἀμέσως, διὰ παντὸς ὅ,τι εἶπεν. Μόνον ἐὰν οὕτως ἐννοήσωμεν τὸ ζήτημα, θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐννοήσωμεν τὴν προέλευσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ. Χωρὶς τὴν παραδοχὴν τῆς βεβαίωτης αὐτῆς ὁ Χριστιανισμὸς καθίσταται ἀκατανόητος²⁶.

δ' Ὁ Ἰησοῦς καὶ ὁ σύγχρονος Ἰουδαϊσμός

Μία ἐνδιαφέρουσα πλευρὰ τοῦ θέματος («Ἰησοῦς») ἐξετάζεται ὑπὸ τοῦ Gösta Lindeskog εἰς τὰς ἐργασίας του: Die Jesusfrage im neuzeitlichen Judentum. Leibzig-Uppsala 1938 καὶ Jesus och Judarna. Stockholm 1940-Svenska Kyrkans Diakonistyrelsens Bokförlag.

Ὁ Lindeskog ἐπιχειρεῖ μιαν μακρὰν καὶ λεπτομερῆ ἐρευναν τοῦ ζητήματος καὶ καταλήγει εἰς ὀρισμένας διαπιστώσεις καὶ συμπεράσματα λίαν ἐνδιαφέροντα. Θὰ ἴδωμεν ταῦτα ἐν συντομίᾳ παρακατιόντες.

Ἡ ἰουδαϊκὴ ἐρευνα τοῦ προβλήματος τοῦ Ἰησοῦ, προέρχεται ἀπὸ τὰς αὐτὰς ἰδεολογικὰς προϋποθέσεις ἀπὸ τὰς ὁποίας καὶ ἡ ἱστοριοκριτικὴ βιβλικὴ ἐρευνα ἐντὸς τῆς διαμαρτυρομένης θεολογίας. Τὰς ρίζας τῆς ἀνευρίσκομεν εἰς τὴν διαφώτισιν τοῦ 18ου καὶ 19ου αἰῶνος. Παρὰ τὸ κοινὸν ἔδαφος, ἐφ' ὃ ἴσταν-

26. G. Lindeskog: Handbok i bibelkunskap. σελ. 333 καὶ σελ. 351 ἐξ.

ται ἡ χριστιανικὴ καὶ Ἰουδαϊκὴ θεολογικὴ ἔρευνα, ἡ τελευταία ἔχει καταλήξει εἰς ὀρισμένα συμπεράσματα διάφορα λόγῳ τῶν ἰδιαζουσῶν τάσεων τῆς. Ἡ κυριώτερα τῶν τάσεων αὐτῶν εἶναι ἀπολογητικὴ. Καταβάλλεται δηλαδὴ προσπάθεια, ὅπως διὰ τῆς ἱστορικῆς ὁδοῦ ἀποδειχθῇ, ὅτι δὲν ἐγένετο ὀρθῶς ὁ Ἰησοῦς ἀντικείμενον λατρείας, διότι οὐδέποτε οὗτος ἠθέλησε νὰ ἰδρῶσῃ νέαν θρησκείαν. Ἐν συνεχείᾳ ἐπιζητεῖται ἡ τοποθέτησις τοῦ Ἰησοῦ ἐντὸς τοῦ ἱστορικοῦ περιβάλλοντός του καὶ ἐρμηνεύεται μόνον διὰ μέσου αὐτοῦ. Προκύπτουν ὅμως ὀρισμέναι δυσκολίαι, διότι ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐρμηνευθῇ μόνον ἐν τῷ πλαίσίῳ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ. Τοῦτο ἀποδεικνύει καὶ ἡ ἀδυναμία συμπτώσεως τῶν ἀντιλήψεως τῶν ἐπὶ μέρους Ἰουδαίων ἐρευνητῶν. Οἱ ὀρθόδοξοι καὶ συντηρητικοὶ Ἰουδαῖοι ὑποστηρίζουν τὸ μὴ Ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον παρὰ τῷ Ἰησοῦ, ἐνῶ οἱ μετριοπαθεῖς καὶ φιλελεύθεροι ὑποστηρίζουν τὰ κοινὰ σημεῖα. Ἄλλοι εὐρίσκουν εἰς τὸν Ἰησοῦν πρωτοτυπίαν καὶ νέαν δημιουργίαν. Ἐκ τούτων καταφαίνεται, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔχει καὶ Ἰουδαϊκὰ καὶ μὴ Ἰουδαϊκὰ ἢ μᾶλλον ὑπεριουδαϊκὰ στοιχεῖα. Ἡ ἐκκλησία θεωρεῖται ὑπ' αὐτῶν ὡς δημιουργήμα διαφόρων ἱστορικῶν συνθηκῶν καὶ οὐχὶ νόμιμος συνέχεια τοῦ Εὐαγγελίου. Ἡ Ἰουδαϊκὴ θεολογικὴ ἔρευνα διαχωρίζει τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Ἰωάννην. Ἡ Ἰουδαϊκὴ θεολογία εἶναι κριτικὴ ἐναντι τῆς εἰκόνας, ὡς παριστᾷ αὐτὴν ἡ χριστιανικὴ θεολογία, διότι τὴν θεωρεῖ οὐχὶ ὡς ἱστορικὴν, ἀλλὰ ἰδανικὴν. Χάρις ὅμως εἰς τὴν κριτικὴν αὐτὴν ἀνακαλύπτομεν τὰ γενήσια στοιχεῖα εἰς τὴν σκέψιν καὶ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ. Τὸ ἀίνιγμα ὅμως τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ καὶ τῆς προελεύσεως τῆς Ἐκκλησίας παραμένει. Ἰστάμεθα εἰς τὰ ὅρια τῶν δυνατοτήτων αὐτῆς τῆς ἐρέυνης καὶ τὰ ὅποια καθορίζονται ὑπὸ τῆς δογματικῆς στάσεως τοῦ συγχρόνου Ἰουδαϊσμοῦ. Ἰστάμεθα ὅμως καὶ πρὸ τῶν ὀρίων τῆς φιλελευθέρως ἀντιλήψεως τῆς ἱστορίας ἐν γένει. Τὰ ὅρια ταῦτα προβάλλουν προφανῶς καὶ εἰς τὴν ἀντίληψιν τῆς ἱστορίας, τὴν ὁποίαν υἱοθετεῖ καὶ ὁ χριστιανικὸς-φιλελευθερισμὸς. Ἐναντι τοῦ ἐκμοντερνισμοῦ τῆς ἱστορίας ὑπὸ τοῦ φιλελευθερισμοῦ ὁ Ἰουδαϊσμὸς ἔχει τὸ δίκαιον μὲ τὸ μέρος του, ἔστω καὶ ἂν δὲν δύναται νὰ εὕρῃ ἀπάντησιν εἰς τὰ ἔσχατα θέματα τοῦ προβλήματος τοῦ Ἰησοῦ. Αἱ γενικαὶ ἀπόψεις καὶ τὰ γενικὰ σημεῖα ἐπὶ τοῦ θέματος αὐτοῦ ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἐρέυνῃ ἀπαντῶμενα εἶναι τὰ ἑξῆς:

1. Αἱ πνευματικαὶ προϋποθέσεις τοῦ Ἰησοῦ κεῖνται ἐν τῷ φαρισαϊσμῷ, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν μεταγενεστέραν Ἰουδαϊκὴν φιλοσοφίαν (ἀποκαλυπτικὴν καὶ κίνησιν τῶν ἑσσαίων). Τὸ βασικὸν ὅμως χαρακτηριστικὸν τῆς σκέψεώς του παραμένει φαρισαϊκόν.

2. Ἡ μεσσιανικὴ συνείδησις τοῦ Ἰησοῦ δὲν τίθεται ἐν ἀμφιβόλῳ.

3. Μὴ ραββινικὰ στοιχεῖα παρὰ τῷ Ἰησοῦ εἶναι:

— Ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐγγύς.

— Ἡ ἀπόλυτος ἠθικὴ ἀπαίτησις του.

— Ἡ ἔλλειψις αἰσθήσεως ἐθνικιστικῶν ἀξιών,

—Ὁ τονισμὸς τῆς ἀξίας τοῦ ἀτόμου

—Ἡ κυρίαρχος στάσις ἔναντι τοῦ νόμου. Καὶ τέλος

—Ἡ ἀγάπη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον διὰ τοὺς ἀπολωλότας καὶ τοὺς πτωχοὺς, τοὺς ὁποίους μακαρίζει.

Ἡ Ἰουδαϊκὴ κριτικὴ ἐβοήθησε καὶ τὴν χριστιανικὴν θεολογίαν νὰ κατανοήσῃ τὸν φαρισαϊσμὸν καὶ νὰ ἐκτιμήσῃ ὀρθότερον τὸν μεταγενέστερον Ἰουδαϊσμὸν καθὼς καὶ τὴν ἱστορίαν καὶ τὴν θρησκείαν του. Ἡ Ἰουδαϊκὴ κριτικὴ ἐβοήθησεν ἀκόμη νὰ υπερβαθῇ ἡ ἱστορικομορφολογικὴ ἀντίληψις τῆς παραδόσεως, ἥτις θεωρεῖ ἄλυτον τὸ πρόβλημα τῆς προελεύσεως τῆς παραδόσεως τῶν εὐαγγελίων. Μία τοιαύτη στάσις ἔναντι τῆς παραδόσεως εἶναι ἀκατανόητος δι' ἓνα Ἰουδαῖον. Δι' αὐτὸν εἶναι ἐξ ἑαυτοῦ δῆλον, ὅτι οἱ μαθηταὶ ἤκουσαν καὶ παρέδωκαν τὴν διδασκαλίαν τοῦ διδασκάλου των εἰς τὴν ἐκκλησίαν ὑπομνηματίσαντες αὐτήν.

Ὡς πρὸς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ καὶ τὴν προέλευσιν τῆς Ἐκκλησίας ἡ Ἰουδαϊκὴ κριτικὴ ὑποστηρίζει, ὅτι ὁ Ἰησοῦς εἶναι συνήθης ἄνθρωπος. Τίθεται ὅμως τὸ ἐρώτημα: Δὲν εἶναι καὶ αὕτη ἡ ἄποψις ἐξ Ἰσοῦ ἀντεπιστημονικὴ, ὅπως καὶ ἡ φιλελευθέρᾳ χριστολογικῇ ἐρμηνείᾳ; Ἐνταῦθα δὲν ἔχομεν πλεόν ἐπιστημονικὴν ἐρμηνείαν, ἀλλὰ δύο θρησκείας ἀντιτιθεμένας ἀλλήλαις. Ἐχομεν σύγκρουσιν δύο δογματικῶν ἀντιλήψεων. Εἰς τὸ ζήτημα τοῦ Ἰησοῦ ἐν τῷ συγχρόνῳ Ἰουδαϊσμῷ ἔχομεν οὐχὶ μίαν καθαρῶς ἱστορικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ μίαν θρησκείαν, ἥτις κρίνει τὴν κεντρικὴν χριστιανικὴν μορφήν.

Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ παρ' Ἰουδαίους κατανοεῖται τὸ πρῶτον ὀρθῶς, ὅταν αὕτη τεθῇ εἰς τὴν γενικὴν ἀλληλουχίαν τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκευτικῆς σκέψεως. Αὕτη εἰς τὴν οὐσίαν της εἶναι ἀ-χριστολογικῇ. Ὁ Ἰουδαϊσμός εἶναι συνεπῆς μονοθεϊσμός μὴ παραδεχόμενος σκέψεις περὶ μεσίτου. Δύο ὅροι ἀγνωστοὶ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν εἶναι ἡ ἑλληνικὴ ἀ π ο θ έ ω σ ι ς καὶ ἡ χριστιανικὴ σ ά ρ κ ω σ ι ς. Ὁ ἄνθρωπος δὲν δύναται νὰ γίνῃ Θεὸς καὶ ὁ Θεὸς ἀντιστρόφως δὲν δύναται νὰ ἀποκαλυφθῇ ἐν ἀνθρωπίνῃ μορφῇ. Εἶναι ὀρθὴ ἡ παρατήρησις Ἰουδαίου συγγραφέως, ὅτι ἡ σπουδαιότερα διαφορὰ μεταξὺ Ἰουδαϊσμοῦ καὶ χριστιανισμοῦ εὐρίσκεται εἰς τὴν ἀνθρωπολογίαν. Ἐνῶ ὁ χριστιανισμὸς παραδέχεται τὴν προπατορικὴν ἁμαρτίαν καὶ τὴν διαφθορὰν τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, ὁ Ἰουδαϊσμός δέχεται, ὅτι ὁ ἄνθρωπος γεννᾶται ἁθῶος καὶ καθαρὸς. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι θρησκεία ἀπολυτρώσεως, ἐνῶ ὁ Ἰουδαϊσμός εἶναι προφητικὴ θρησκεία. Διὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν δὲν ὑπάρχει ἁμαρτία ὡς μεταφυσικὸν μέγεθος, ἀλλὰ μόνον ὡς ἀτομικὴ ἁμαρτία. Ὁ ἄνθρωπος παρεκτρεπόμενος τῆς ὁδοῦ του δύναται κατὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν νὰ ἐπιστρέψῃ μόνος του εἰς τὴν ὀρθὴν δὸδὸν διὰ τῆς μεταστροφῆς (teschuba). Τοῦναντίον ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία τονίζει, ὅτι ἡ ἔννοια τοῦ μεσίτου εἶναι ἐντελῶς ξένη πρὸ τῆς Ἰουδαϊκῆς σκέψιν ἀντιτιθεμένη εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν περὶ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπου ἀντίληψιν.

Μία ἄλλη σπουδαία πλευρὰ εἰς τὸ ζήτημά μας εἶναι ἡ περὶ τοῦ μέλλοντος προοπτικὴ τῆς Ἰουδαϊκῆς θεολογικῆς σκέψεως. Ἡ Ἰουδαϊκὴ ἐσχατολογία ἦτο εἰς τὴν κλασικὴν τῆς μορφήν συνδεδεμένη μετὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ Μεσσία. Ἄλλ' ἡ ἔννοια αὕτη δὲν ὑπάρχει σήμερον εἰμὴ ὡς μεταφορά. Εἰς τὴν Ἰουδαϊκὴν σκέψιν ὁ Μεσσίας δὲν ἔχει ὡς σκοπὸν τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν, ἀλλὰ ἡ ἔλευσις του εἶναι δυνατὴ καὶ πραγματοποιήσιμος, ὅταν οἱ ἄνθρωποι ἰδίαις δυνάμεσι θὰ ἔχουν τὰς προϋποθέσεις διὰ τὴν ἔναρξιν τῶν μεσσιανικῶν χρόνων. Ὁ Μεσσίας δὲν εἶναι οὔτε σωτὴρ οὔτε μεσίτης, ἀλλὰ ἡ ὁρατὴ ἔκφρασις τοῦ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μόνου δημιουργηθέντος μέλλοντος. Ἐπομένως ἡ πίστις εἰς προσωπικὸν Μεσσίαν ἔχει μετατεθῆ εἰς τὴν πίστιν πρὸς ἓν ἀπρόσωπον μέλλον. Ἐν τούτοις δὲν ἀπεσκορακίσθη ἡ παλαιὰ μεσσιανικὴ πίστις παρ' Ἰουδαίους. Διατηρεῖ τὴν κεντρικὴν ἔννοιαν τοῦ γήινου καὶ immanent χαρακτῆρος τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ ἀντιθέτως εἰς τὸν Χριστιανισμόν τονίζεται ὁ ὑπερβατικὸς χαρακτῆρ τῆς (transcendent).

Ἡ Ἰουδαϊκὴ θεολογικὴ σκέψις λειτουργεῖ μετὰ ὠρισμένα θεολογικὰ a priori, τὰ ὅποια τὴν ὑποχρεῶνουν νὰ κινῆται ἐντὸς ὠρισμένων ὁρίων.

Ἡ φιλελευθερά προτεσταντικὴ θεολογία ἐφάνη, ὅτι μετὰ τὴν ἄρνησιν τοῦ Ἰησοῦ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τὴν ἐπιστροφὴν εἰς τὸν Ἰησοῦν τῆς ἱστορίας ἔδωκε τὴν δυνατότητα προσεγγίσεως μετὰ τὸν Ἰουδαϊσμόν. Αὐτὸ ὅμως ἀνέμενεν ὁ Ἰουδαϊσμός, διὰ νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ὁ ἀληθὴς οὐσία τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι ὁ «Ἰησουϊσμός» καὶ ὄχι ὁ «Χριστ-ιανισμός». Τὰ ὅρια μεταξὺ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ κεῖνται εἰς τὴν χριστολογία, ἥτις κατὰ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν δὲν εἶναι ταυτόσημος μετὰ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ χριστολογία τῆς Κ.Δ. εἶναι δευτερεύον αὐτῆς στοιχεῖον. Τὸ πρωτεύον εἶναι ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς. Ὁ ἱστορικὸς Ἰησοῦς θεωρεῖται ἀπὸ τοὺς διαυγῶς σκεπτομένους Ἰουδαίους ὡς ἡ σπουδαιότητὴ φυσιογνωμία ἀπὸ ἧσας ἀνεφάνησαν ποτέ. Δὲν εἶναι διὰ τοῦτο δυνατὸν ἡ Ἰουδαϊκὴ ἱστορία καὶ σκέψις νὰ τὴν προσπεράσουν ἀδιαφόρων. Ὁ Ἰησοῦς ὅμως δὲν ἔχει καμμίαν θρησκευτικὴν σημασίαν διὰ τὸν σύγχρονον Ἰουδαϊσμόν, διότι δὲν παραδέχεται μετὰ κανένα τρόπον τὸν Ἰησοῦν ὡς Μεσσίαν, ὡς Χριστόν. Πᾶς Ἰουδαῖος ὁμολογῶν τὸν Ἰησοῦν εἶναι τὸν Χριστόν παύει νὰ εἶναι Ἰουδαῖος. Εἶναι ἤδη χριστιανός. Διὰ τὸν Ἰουδαῖον εἶναι ἀκατανόητος ὁ συμβιβασμός μετὰ τὸν ἀπολυτρωτικὸν θάνατον τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς δὲν εἶναι ὁ Μεσσίας, διότι κατὰ τοὺς Ἰουδαίους ἡ ἱστορία διαψεύδει τὴν διακήρυξιν ταύτην. Ἐν πάσῃ δὲ περιπτώσει ἀποκλείεται πᾶσα ἀντίληψις περὶ κοινωνίας ἐν Χριστῷ, ὡς ἐνόησεν αὐτὴν καὶ ἐδίδαξεν ὁ Παῦλος.

Μολονότι διὰ λόγους ψυχολογικοὺς καὶ ἱστορικοὺς δὲν γίνεται λόγος περὶ παραδοχῆς τοῦ Ἰησοῦ ὡς θρησκευτικῆς προσωπικότητος, διάφορον ἢ αἰ ἄλλαι θρησκευτικαὶ προσωπικότητες σχέσιν μετὰ τοῦ Θεοῦ ἐχοῦσης, ἐν τούτοις σημειοῦται προσωπικὴ κίνησις θαυμασμοῦ πρὸς τὸν Ἰησοῦν καὶ τὴν διδασκαλίαν του. Μελετᾶται δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὄχι μόνον διὰ λόγους ἐπιστημονικοὺς, ἀλλὰ

καὶ μὲ προσωπικωτέραν διάθεσιν. Ἀρχίζει δηλονότι νὰ κατανοῆται καὶ ἀπὸ Ἰουδαϊκῆς πλευρᾶς ἢ πρωτοτυπία καὶ ἡ ἀξία τῶν εὐαγγελίων. Κατὰ δὲ τὸν Montefiore εἰς τὴν Κ.Δ. εὐρίσκεται ὅ,τι δὲν εὐρίσκεται εἰς τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν. Τὸ ὕλικόν τῆς τελευταίας εἶναι συχναίς συσσώρευσις ὕλικου δευτέρου καὶ τρίτου κατηγορίας. Εἰς τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν ὁμιλοῦν πολλαὶ αὐθενταί, ἐνῶ εἰς τὴν Κ.Δ. ὁμιλεῖ μόνον μία. Ἡ ραββινικὴ φιλολογία εἶναι περισσότερον προσιτὴ εἰς τοὺς εἰδικούς, παρὰ εἰς τοὺς μὴ εἰδικούς. Ὁ μέσος Ἰουδαῖος δὲν εἶναι ἐξοικιωμένος μὲ τὴν ραββινικὴν φιλολογίαν. Ἡ θρησκευτικὴ ἀξία τῶν συνοπτικῶν δὲν δύναται νὰ μετρηθῇ μὲ παράλληλα ἐκ τῆς ραββινικῆς φιλολογίας, τὰ ὅποια εἶναι μεταγενέστερα. Κατὰ τὸν αὐτὸν Montefiore εὐαγγέλια καὶ ραββινικὴ διδασκαλία συμπληροῦσιν ἄλληλα καὶ δι' αὐτὸ ὑπάρχει θέσις δι' ἀμφοτέρα. Συντηρητικώτεροι εἶναι ἐν προκειμένῳ ἄλλοι Ἰουδαῖοι θεολόγοι, ὡς π.χ. ὁ Klauser.

Γενικὸν συμπέρασμα τοῦ Lindeskoḡ εἶναι, ὅτι ὁ Ἰουδαϊσμός, μετὰ τόσας ἑκατονταετηρίδας ἀρχίζει νὰ βλέπῃ τὸν Ἰησοῦν, τὸν ἱστορικὸν Ἰησοῦν. Φυσικὰ δὲν ὑπάρχει ἀπόλυτος σύμπτωσις τοῦ «ἱστορικοῦ Ἰησοῦ» καὶ τοῦ Ἰησοῦ τῆς Ἐκκλησίας, διότι μεταξὺ αὐτῶν εὐρίσκεται ὁ ἱστορικὸς πυρὴν τῆς ἀναστάσεως. Ὁ Ἰησοῦς τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὁ Χριστός. Ἡ χριστιανικὴ Ἐκκλησία, ὁ Χριστιανισμός, εἶναι τελικῶς χριστολογία ἢ, καλλίτερον καὶ βαθύτερον, κοινωνία ἐν Χριστῷ. Ὁ Ἰησοῦς ἕμως ἀρχίζει νὰ γίνεταί ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας προσιτός καὶ εἰς τὸν ἰδικὸν του λαόν.

Ποῖος εἶναι ὁ Ἰησοῦς; Διὰ τὸν μὴ πιστεύοντα εἰς αὐτὸν ὡς εἰς Χριστὸν τὸ βῆρος πίπτει εἰς τὸν θαυμασμὸν μιᾶς ἀδογματίστου ὁμολογίας (Harald Hjärne), ὅτι δηλαδὴ εἰς τὴν παγκόσμιον ἱστορίαν ἐνεφανίσθη μία προσωπικότης χωρὶς τὴν ὁμοίαν τῆς, ἐξ ὧσων γνωρίζομεν.

7. ΠΑΛΑΙΑ ΚΑΙ ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Ἡ σχολὴ τῆς Uppsala τονίζει μὲ ἰδιαιτέραν ἐμφασιν τὴν σχέσιν μεταξὺ Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης καὶ τὸν ἀρρηκτὸν σύνδεσμον μεταξὺ των. Τὴν ὠθησιν ἔδωκεν ὁ Fridrichsen, οἱ δὲ μαθηταὶ του συνέχισαν μὲ περισσοτέραν συνέπειαν τὴν πορείαν πρὸς τὴν κατευθύνσιν αὐτὴν. Ὁ ἴδιος ὁ Fridrichsen «ἀφελληνίσθη» σὺν τῷ χρόνῳ καὶ ἀνεκάλυψεν, ὅτι δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ὀρθῶς ἡ Κ.Δ. χωρὶς τὴν κατανόησιν τοῦ ἀφ' οὗ ὀρμᾶται αὕτη πνευματικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ κόσμου. Μολονότι δὲ κατὰ τὴν ἐκθεσιν τῶν κατὰ τὴν σχολὴν τῆς Uppsala διαφαίνεται ἡ τάσις αὕτη εἰς ὅλας τὰς κατευθύνσεις, ἐν τούτοις κρίνομεν σκόπιμον νὰ ἴδωμεν δι' ὀλίγον καὶ ἐκ τοῦ σύνεγγυς τὴν τάσιν, ὅπως διατυποῦται αὕτη εἰς διαφόρους ἐργασίας τῶν ἐκπροσώπων τῆς σχολῆς.

Χαρακτηριστικὴ τῆς τάσεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ Fridrichsen: *Messias och Kyrkan*. ('Ο Μεσσίας καὶ ἡ Ἐκκλησία')²⁷.

Κατὰ τὴν παρελθοῦσαν ἑκατονταετηρίδα, λέγει ὁ Fridrichsen εἰς τὴν ἀνωτέρω ἐργασίαν του, ἐκυριάρχει ἡ τάσις τῆς ἀτομικιστικῆς καὶ ἠθικοθρησκευτικῆς θεωρήσεως τοῦ Ἰησοῦ. Οὐδὲν σφαλερώτερον τούτου. Ἡ ἔρευνα ἦτο ἐπιηρεασμένη τότε ἀπὸ a priori ὑπαρχούσας ἰδέας. Συνεπῶς παρηρμηγνέυετο τὸ κήρυγμα καὶ τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ. Διὰ τὴν κατανόησιν τὸ ἔργον του, δεόν τοῦτο νὰ θεωρηθῆ ἐν τῷ παλαιοδιαθηκικῷ του πλαισίῳ. Μία ἔρευνα δύναται νὰ μᾶς πείσῃ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς θέσεως αὐτῆς.

Ἐκ τῆς Κ.Δ. γνωρίζομεν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐνήργησεν ὡς Μεσσίας. Ὁ ἕρως Μεσσίας καθὼς καὶ ὁ συναφῆς ἕρως Υἱὸς τοῦ Ἀνθρώπου εἶναι ἕροι τῆς Π. Δ. καὶ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ κατανηθοῦν χωρὶς ἀναφορὰν εἰς τὴν ρίζαν καὶ τὴν πηγὴν των. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἐννοίας λαὸς τοῦ Θεοῦ, βασιλεία τῶν οὐρανῶν κ.τ.δ. Εἶναι καὶ αὗται παλαιοδιαθηκικαί. Προχωροῦντες περαιτέρω βλέπομεν τὸν Ἰησοῦν συναθροίζοντα τοὺς δώδεκα ἀποστόλους. Οὗτοι συμβολίζουν τὸν νέον λαὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν νέον Ἰσραὴλ τῆς χάριτος. Ἡ ὑπόσχεσις, τὴν ὁποίαν δίδει εἰς τὸν Πέτρον καὶ τὸ θαῦμα τοῦ χορτασμοῦ τῶν πεντακισχιλίων ὡς καὶ ὁ Μυστικὸς Δεῖπνος παρουσιάζουν τὸν Ἰησοῦν ἐνεργοῦντα ὡς Μεσσίαν. Ὁ Ἰησοῦς κηρύττων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ ἢ τῶν Οὐρανῶν ἐν ἐσχατολογικῇ ἐννοίᾳ δὲν κάμνει τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀνανεώσῃ τὸ κήρυγμα τοῦ Δευτεροησαίου ('Ἠσ. μ' 9-11 καὶ μα' 27). Τὸ κήρυγμα τοῦ Ἰησοῦ ἀπευθυνόμενον εἰς τὸν Ἰσραὴλ δὲν παρεκκλίνει ἀπὸ τῆς βιβλικῆς καὶ ἰουδαϊκῆς παραδόσεως. Ἡ μόνη διαφορὰ, ἣτις παρατηρεῖται, εἶναι; ὅτι ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ παρίσταται ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀναγέννησις τοῦ κόσμου. Ταῦτα ἡμῶς δύνανται νὰ κατανηθοῦν μόνον ἐν τῷ πλαισίῳ τῆς Π. Διαθήκης καὶ ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτῆς.

~~Ἡ τάσις δηλαδὴ αὕτη προχωρεῖ οὐχὶ ἀπὸ τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, ἀλλ' ἀντιστρόφως. Τοῦτο ἡμῶς γίνεται εἰς τὸ ἐπιστημονικὸν καὶ ἐρευνητικὸν πεδῖον καὶ διὰ λόγους περισσοτέρας ἐπιστημονικῆς βεβαιότητος.~~

Τὴν τάσιν καὶ ὄθησιν, τὴν ὁποίαν ὁ Fridrichsen ἔδωκε μὲ τὴν ἐμπνευσιν καὶ δύναμιν, συνέχισε καὶ προώθησεν ὁ καθηγητὴς Riesenfeld ἐξετάσας διαφόρους ἄλλας πλευρὰς τοῦ ἐνδιαφέροντος αὐτοῦ θέματος.

Εἰς τὴν βασικὴν του ἐργασίαν *Jésus transfiguré* εὐρίσκομεν συστηματοποιημένας καὶ ἀναλελυμένας τὰς ἰδέας του ἐν προκειμένῳ. Ἡ ἐργασία αὕτη ἀποτελεῖ μίαν νέαν προσπάθειαν κατανόσεως τῆς ιδιότητος τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσίου ἐν στενῷ συσχετισμῷ πρὸς τὴν ἰουδαϊκὴν λατρευτικὴν παράδοσιν. Ἐν αὐτῇ καταδεικνύεται ὁ σύνδεσμος καὶ ὁ ἄμεσος συσχετισμὸς τῆς Καινῆς πρὸς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην. Εἰς τὴν ἔρευνάν του ἐκκινεῖ ὁ Riesenfeld ἀπὸ τὸ γεγονός τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Ἰησοῦ, τὴν ὁποίαν ἀναφέρουν οἱ Συνοπτικοί.

27. Εἰς τὸ ὁμαδικὸν ἔργον: *En bok om Kyrkan-Lund 1942*.

Τὸ γεγονός καὶ τὸ θέμα τῆς Μεταμορφώσεως εἶναι βασικὸν εἰς τὴν συνοπτικὴν παράδοσιν, λέγει ὁ Riesenfeld. Εἰς τοῦτο ἐδόθησαν πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἐρμηνεῖαι. Ἐν τούτοις καμμία δὲν κατώρθωσε νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἀνίγημα τῆς μεταμορφώσεως. Πᾶσα ὀρθολογιστικὴ ἐρμηνεῖα τῆς Μεταμορφώσεως ὡς μύθου ἢ συμπτώσεώς της μετὰ τὴν ἀνάστασιν, ἥτις μετατίθεται χρονικῶς, εἶναι καταδικασμένη εἰς ἀποτυχίαν. Δὲν ὑπάρχουν τὰ στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα θὰ ἠδύνατο νὰ δικαιώσουν μίαν τοιαύτην ἐρμηνεῖαν. Τὸ βασικὸν ἐρμηνευτικὸν πρόβλημα ἐν προκειμένῳ εἶναι τὸ θεολογικόν. Χωρὶς νὰ ἀγνοῆται ἡ ὑπαρξίς τοῦ προβλήματος καὶ αὐτῆς τῆς θεολογικῆς πλευρᾶς τοῦ ζητήματος, γίνεται ἐν τούτοις κατ' ἀρχὴν μία quaestio facti.

Τὸ γεγονός τῆς Μεταμορφώσεως εἶναι δυσερμηνευτὸν καθ' ἑαυτό. Ἐν τούτοις ὑπάρχουν μερικὰ στοιχεῖα προσιτὰ καὶ κατανοητὰ περὶ καὶ παρὰ τῷ γεγονότι. Ταῦτα εἶναι: Ἡ εἰς τὴν ψυχὴν τῶν μαθητῶν παραμείνασα ἐντύπωσις. Πιστὴν ἔκφρασιν αὐτῆς ἀποτελοῦν αἱ σχετικαὶ διηγήσεις τόσο ἐν τῷ συνόλω των, ὅσον καὶ ἐν ταῖς λεπτομερείαις: τὰ ἐνδύματα τοῦ Ἰησοῦ, ἡ νεφέλη, αἱ σκηναί, περὶ τῶν ὁποίων ὀμιλεῖ ὁ Πέτρος, τὸ ὄρος κλπ. Ὅπισθεν αὐτῶν τῶν στοιχείων κρύπτεται θεολογικὸν βάθος. Ἡ διείσδυσις εἰς αὐτὸ ὀδηγεῖ εἰς καλλιτέραν κατανόησιν τοῦ γεγονότος τῆς Μεταμορφώσεως, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰησοῦ ὡς Μεσσίου κατ' ἀκολουθίαν.

Κατὰ τὸν Riesenfeld ἡ Μεταμόρφωσις καὶ ἡ ἑορτὴ τῆς Σκηνοπηγίας συμπέπτουν χρονικῶς. Ὡρισμένα δὲ φαινόμενα καὶ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τῶν ἐν τῷ ὄρει συμβάντων ἔχουν στενὴν σχέσιν πρὸς τὴν ἑορτὴν τῆς σκηνοπηγίας. Κατὰ τὴν ἑορτὴν ταύτην ἐξεφράζετο κατὰ τρόπον ὅλως ἰδιαιτέρον τὸ περιεχόμενον τῶν ἐλπίδων καὶ τῶν προσδοκιῶν τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ διὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Εἰς τὴν Μεταμόρφωσιν εὐρίσκουν ἔκφρασιν μεσσιανικὰ ἰδέαι καὶ ἀντιλήψεις. Εὐνόητον εἶναι ὅθεν, ὅτι ἡ διαυγεστέρα ἀντιλήψις τῶν μὲν, ὀδηγεῖ εἰς τὴν διαυγεστέραν κατανόησιν τῶν δέ.

Ὀυσιώδες στοιχεῖον τῆς λατρείας τοῦ Ἰσραὴλ πλὴν τῆς εἰς τὸν Ναὸν εἶναι ἡ ἐτήσια ἐνθρόνησις τοῦ Jahvé καὶ ταυτοχρόνως καὶ τοῦ βασιλέως. Παρὰ τὸ γεγονός, ὅτι ἡ ἑορτὴ αὕτη σὺν τῷ χρόνῳ ὑπεβαθμίζετο καὶ δὲν ἐτελεῖτο μετὰ τὴν βαβυλωνίαν αἰχμαλωσίαν, ἐν τούτοις διατηρήθησαν στοιχεῖα της εἰς διαφόρους μεταιχμαλωσιακὰς ἑορτάς. Ἐτερον στοιχεῖον εἶναι ἡ «δημοκρατικοποίησις», ἥτις ἀποτελεῖ φαινόμενον σὺνηθες εἰς διαφόρους θρησκείας. Κατ' αὐτὴν διαλύονται αἱ πρωταρχικαὶ λατρευτικαὶ μορφαὶ διὰ τῆς κατανομῆς τῶν λατρευτικῶν λειτουργημάτων εἰς διαφόρους παράγοντας. Οὕτως ἡ μεταφορὰ τῶν βασιλικῶν καὶ ἱερατικῶν προνομίων εἰς τὸν κλῆρον δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐκλαϊκωμένος τύπος τῆς βασιλικῆς στέψεως. Τρίτον στοιχεῖον εἶναι ἡ «ἀποπνευματώσις» (spiritualisation) τῶν τελετουργικῶν τύπων, ἥτοι θεολογικὴ ἐρμηνεῖα των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον προσδίδει εἰς αὐτοὺς συμβολικὴν καὶ δογματικὴν ἔννοιαν ἀνεξάρτητον τῶν τελουμένων καὶ ἐπεκτείνει αὐτοὺς εἰς τὰ

ἔσχατα. Διατηρεῖται ὁμως πάντοτε ἡ ἀρχικὴ μορφή. Οὕτω π.χ. ἡ ἀμφίσεισι τοῦ ἱεροῦ βασιλικοῦ ἐνδύματος ὑπὸ τοῦ βασιλέως δημοκρατικοποιουμένη ἐφαρμόζεται οὐχὶ μόνον ἐπὶ τοῦ ἐλευσομένου Μεσσίου, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ἐκάστου πιστοῦ εἰσερχομένου εἰς τὸν μέλλοντα αἰῶνα. Ὅ,τι κατὰ τὸ παρελθὸν ἦτο αὐστηρὸς λατρευτικὸς τύπος τῶρα ἔγινε σὺν τῷ χρόνῳ μεταφορά. Ἐξ ἄλλου ὁμως ὁ ἴδιος ὁ τελετουργικὸς τύπος διατηρήθη ὡς μία πραγματικότης εἰς τὴν ἀμφίσεισι τοῦ Μεγάλου Ἀρχιερέως.

Ἐπειδὴ λοιπὸν τὰ motifs²⁸ δὲν ἐχωρίσθησαν πλήρως τῆς λατρείας συνάπτονται μετ' αὐτῆς στενῶς ἢ, συνηθέστερον, χαλαρῶς. Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν αἱ Ἰουδαϊκαὶ ἑορταί, αἰτινες ἐξεπήγασαν ἐκ τῆς ὑποβαθμίσεως τῆς ἑορτῆς τοῦ ἐνθρονισμοῦ συνιστοῦν πάντοτε κέντρα ἀποκρυσταλλωμένων ἀρχαίων motifs.

Εἰς τὸν μεταιχμαλωσιακὸν Ἰσραὴλ παίζει σπουδαῖον ρόλον ἡ λατρεία καὶ τὰ ἀποπνευματωμένα motifs ὡς καὶ αἱ ἐσχατολογικαὶ ἰδέαι, αἱ ὁποῖαι ἀποκτοῦν κυρίαρχον θέσιν εἰς τὴν λαϊκὴν συνείδησιν. Δέον ὁμως νὰ σημειωθῇ, ὅτι, σπανιώτερον, ἢ ἐξέλιξις τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν δὲν καταλήγει μόνον εἰς ὑποβάθμισιν, ἀλλὰ καὶ εἰς ἐπανολοκλήρωσιν. Αὕτη συνίσταται εἰς τὴν ὀργανικὴν ἐπανάνωσιν ἐν μιᾷ ἐνότητι τῶν ἀρχικῶς ἠνωμένων καὶ ἀργότερον διασπασθέντων motifs.

Βασικαὶ ἑορταί τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοὺς ἑλληνιστικοὺς χρόνους εἶναι ὡς γνωστὸν κατὰ τὸν μῆνα Ti-Sri (Σεπτέμβριον-Ὀκτώβριον) α) ἡ τοῦ νέου ἔτους β) Ἡ τοῦ ἐξίλασμοῦ καὶ γ) ἡ τῆς σκηνοπηγίας. Κοινὴ πηγὴ καὶ τῶν τριῶν εἶναι ἡ παλαιὰ φθινοπωρινὴ ἑορτὴ Asiph. Μετὰ τὴν πτώσιν τῆς Βασιλείας καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν ἡ ἑορτὴ αὕτη διεσπάσθη εἰς τὰς ἀνωτέρω τρεῖς. Βασικὰ στοιχεῖα τῶν ἑορτῶν αὐτῶν (motifs principaux) παραμένον μεχρὶ τῆς ἐποχῆς, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀρχίζει ἡ χρονολογία μας. Τοιαῦτα στοιχεῖα εἶναι: ~~Μετάνοια-λύπη (ἐξίλασμός), χαρὰ (σκηνοπηγία) διὰ τὴν κοσμικὴν ἀνανέωσιν, ἥτις πραγματοποιεῖται κυρίως διὰ τοῦ ὕδατος καὶ τῆς βροχῆς.~~

Εἰς τὰς φθινοπωρινὰς ἑορτὰς ὑπάρχει ὁ ἐσχατολογικὸς χαρακτήρ. Ἡ ἐλπὶς τοῦ μέλλοντος αἰῶνος ἐξιδανικεύεται καὶ συστηματοποιεῖται. Εἰς τὴν ἑορτὴν π.χ. τοῦ Sukkot ἔχομεν τὴν ἐσχατολογικὴν σάλπιγγα, τὰ μεσσιανικὰ γεύματα, τὴν ἀνάστασιν. Ἡ σύναψις τῶν ἰδεῶν αὐτῶν μετὰ τὴν λατρείαν ἠμπόδισεν αὐτάς, ὅπως γίνωνται ἐντελῶς ἀφηρημένα.

Μετὰ τὴν ἑορτὴν τῆς σκηνοπηγίας συνάπτεται ἡ ἰδέα τοῦ Μεσσίου, ὅστις νοεῖται ὡς βασιλεὺς, εἶναι υἱὸς τοῦ Θεοῦ καὶ συγχρόνως ἀρχιερεὺς καὶ προφήτης. Θὰ ἐγκατασταθῇ διὰ κρίσεως εἰς τὸν θρόνον του. Θὰ εἶναι ὁ ὑπέρτατος κριτῆς. Ὁ Μεσσίας εἶναι ὁ βασιλεὺς, ὅστις θὰ ὀδηγήσῃ ὡς λυτρωτῆς, ἐλευθερωτῆς καὶ εἰρηνοποιὸς τὸν λαόν του εἰς τὸν παράδεισον. Παρὰ τὴν ἰδέαν αὐτὴν ὑπάρχει καὶ ἡ ἰδέα τοῦ Πάσχοντος Μεσσίου. Ἡ ἰδέα αὕτη εἶναι πολὺ

28. Περὶ τῆς ἐννοίας τῶν motifs ἢ motif ἰδὲ κεφ. 3 παράγρ. 7 σελ. 5 παρόντος.

παλαιά (εἰς τοὺς ψαλμοὺς καὶ τὸ βιβλίον τοῦ Ἡσαίου), δὲν φαίνεται δὲ καθαρὰ κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Ἰησοῦ, ἀλλὰ συναντῶμεν τὴν μορφήν τοῦ θυσιαζομένου Ἰσαάκ, ὅστις εἶχε μεσσιανικὰ χαρακτηριστικά.

Motifs ἄξια προσοχῆς καὶ ἰδιαιτέρας ἐρεύνης εἶναι:

α) Ἡ δόξα (Kebod Jahvé). Συναπτομένη πάντοτε μὲ τὴν λατρείαν καὶ μεταφερθεῖσα εἰς τὴν ἐσχατολογίαν ἀποτελεῖ κατηγορήματα τοῦ Μεσσία.

β) Τὸ ἀρχιερατικὸν ἔνδυμα, σχετιζόμενον μὲ τὸν βασιλικὸν χιτῶνα. Ἐξ αὐτοῦ προέρχεται ἡ ἰδέα τοῦ ἐνδύματος τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ. Εἰς τὴν ἐσχατολογίαν τὸ ἀρχιερατικὸν ἔνδυμα γίνεται εἰκὼν. Ὁ Μεσσίας ἐνδύεται τὸ ἔνδυμα τῆς δόξης.

γ) Ἡ θεία νεφέλη. Ἀποτελεῖ σημεῖον παρουσίας τοῦ Θεοῦ. Συνημμένοι ἰδέαι πρὸς αὐτὴν εἶναι αἱ ἰδέαι τῆς σκιάς καὶ τῆς προστασίας. Ἡ νεφέλη καὶ ὁ Ναὸς παραλληλίζονται. Ἡ ἀποπνευμάτωσις τῶν στοιχείων αὐτῶν συνετέλεσεν εἰς τὴν ἐπεξεργασίαν τῶν ἐσχατολογικῶν παραστάσεων καὶ δὴ τῆς νεφέλης ἐξαγγελούσης διὰ τῆς ἐπανόδου τῆς τὴν ἔλευσιν τοῦ μέλλοντος κόσμου καὶ παρεχούσης τὴν προστατευτικὴν τῆς σκιάς καὶ ἐπὶ τοῦ Μεσσία ἢ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ καὶ τῶν δικαίων.

δ) Σκηνή. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τῆς ἐορτῆς τῆς σκηνοπηγίας. Διεξοδικὴ ἀνάλυσις τῶν ὑπαρχόντων στοιχείων ἀποδεικνύει, ὅτι ἀποτελεῖ παραδοσιακὸν motif σχετιζόμενον καὶ ἐπὶ ἐσχατολογικοῦ πεδίου μὲ τὸν Θεόν, τὸν Μεσσίαν καὶ τοὺς ἐν παραδείσῳ μακαρίους.

ε) Ἀνάπαυσις. Στοιχεῖον σημαντικὸν τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας ἀποτελοῦσα σχετίζεται μὲ τὴν ἰδέαν τῆς κατοικίας ἐνυπάρχουσαν εἰς τὴν ἰδέαν τῆς σκηνῆς. Ἡ ἀνάπαυσις σχετίζεται πολὺ μὲ τὴν ἐσχατολογίαν καὶ τὸν Μεσσίαν. Ὁ Μεσσίας θὰ παράσχη εἰς τοὺς πιστοὺς του τὴν ἀνάπαυσιν.

στ) Τὸ ὄρος. Ἡ Ἰσραηλιτικὴ θρησκεία — ὅπως καὶ ἄλλαι — συνάπτεται μὲ ὠρισμένα ὄρη. Ταῦτα ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς ἓν, τὸ ὄρος Σιών, ἔνθα ὁ Ναός.

Τὸ ὄρος ἀποκτᾷ βαθμηδὸν ἐσχατολογικὸν χαρακτῆρα, διότι ἐπὶ τοῦ ὄρους θὰ ἐμφανισθῇ ὁ Μεσσίας. Τοῦτο ἀποτελεῖ θέμα ἀποκρύφων βιβλίων.

ζ) Ἡ ἐνθρόνισις τοῦ Μεσσία. Εἰς τὴν Π.Δ. εἶναι ἀσαφὴς ἔτι ἡ ἰδέα αὕτη, ἀλλ' ἐμφανίζεται σαφῶς εἰς τὴν μὴ βιβλικὴν φιλολογίαν καὶ εἰς τὸν Ἰουδαϊσμὸν ἐν γένει.

Ἐκ τῆς ἐπισκοπῆσεως τῶν motifs αὐτῶν ἀποδεικνύεται, ὅτι ταῦτα προέρχονται ἐκ τῆς ἀρχαίας ἐορτῆς τῆς ἐνθρόνισεως τοῦ βασιλέως καὶ διετηροῦντο μέχρι καὶ τῆς ἐποχῆς τῆς ὑποβαθμίσεως τοῦ ἀρχεγόνου τελετουργικοῦ

σχήματος. Ταῦτα ἀπεπνευματώθησαν καὶ ἀπεσπάσθησαν τοῦ λειτουργικοῦ των συνόλου. Διατηρήσαντα ὅμως τὸν χαρακτήρα τῆς συγγενείας των ἐξακολουθοῦν νὰ ἐμφανίζωνται ἀλληλοδιαδόχως. Ἐκ τῆς ἰουδαϊκῆς ἐσχατολογίας, ἣτις ἦτο συνημμένη πρὸς τὰς ἐορτάς, αἱ διάφοροι λεπτομέρειαι τοῦ λατρευτικοῦ σχήματος ἀποκρυσταλλοῦνται εἰς δύο ἰδέας: α) Τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσοῦ καὶ β) τῆς τελειοποιήσεως εἴτε τοῦ Ἰσραὴλ εἴτε τῶν ἀτόμων ἐκάστων μεμονωμένως. Μὴ ἐξαρτώμενα τὰ motifs ὕλικῶς ἐκ τοῦ ἀρχικοῦ τελετουργικοῦ περιγράμματος ἀποκτοῦν πνευματικὴν ἔννοιαν. Μὴ ἀποβάλλοντα ὅμως τὴν ἐσωτερικὴν σχέσιν των μετὰ τὰς ἐορτάς τοῦ φθινοπώρου συνάπτονται προφανῶς μετὰ τὴν ἰδέαν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσοῦ.

Τὰ ἀνωτέρω ἀναφερθέντα motifs ἐφαρμόζονται καὶ εἰς τὴν περίπτωσιν τῆς Μεταμορφώσεως. Ἡ μεσσιανολογία διαφωτίζει τὴν παρουσίαν τῶν motifs, τὰ ὅποια ὑπάρχουν καὶ εἰς τὸ γεγονός αὐτό. Οὕτω: Τὸ ὄρος, ἡ δόξα, ἡ νεφέλη, αἱ σκηναί, ἡ ἀνάπαυσις, εἶναι στοιχεῖα, τὰ ὅποια συναντῶμεν ἤδη εἰς τὴν ἰσραηλιτικὴν λατρείαν. Τὰ motifs τῆς φωνῆς ἐκ τῆς νεφέλης, Μωϋσῆς, Ἡλίας, πάθος, δὲν ἔχουν ἀμεσον ἀναφοράν. Καὶ ταῦτα ὅμως δὲν εἶναι ἄγνωστα, ἀλλὰ συνάπτονται μετὰ τὴν ἰουδαϊκὴν ἐσχατολογίαν.

Μετὰ τὴν διεξοδικὴν αὐτὴν ἀνάλυσιν, ἣτις φαίνεται ἰσχυρῶς ἐπηρεασμένη ἀπὸ τὰς σχετικὰς θρησκευτικὰς ἐρεῦνας εἰς τὴν περιοχὴν αὐτὴν, ἐξάγονται τὰ ἐξῆς συμπεράσματα ὑπὸ τοῦ Riesenfeld:

Ἡ μεταμόρφωσις τοῦ Ἰησοῦ ἔχει ἐκδήλωσιν μεσσιανικὸν χαρακτήρα. Ὁ Ἰησοῦς ἐνθρονίζεται εἰς τὴν δόξαν του, ἀλλ' οὐχὶ πλήρως καὶ ὁρατῶς. Ὁ Ἰησοῦς βλέπει τὴν ἡμέραν τῆς πραγματοποιήσεως τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν, καθ' ἣν θὰ φανερωθῇ ἡ δόξα του ὡς Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου. Πρὸς τοῦτο θὰ χρειασθῇ νὰ ὑποφέρῃ, διὰ νὰ ἀνυψωθῇ ἐν συνεχείᾳ.

Ἡ Μεταμόρφωσις καὶ ἡ Σκηνοπηγία συνάπτονται κατ' εὐθειαν. Διὰ νὰ κατανοηθοῦν πλήρως τὰ περὶ τὴν Μεταμόρφωσιν δέον νὰ ληφθῶσιν ὑπ' ὄψιν:

1) Ἡ μεσσιανικὴ ἐρμηνεία τῆς Π. Διαθήκης καὶ

2) Αἱ μεσσιανικαὶ ἀντιλήψεις, αἱ ὅποια ἀπεκρυσταλλώθησαν εἰς τὴν σύγχρονον τῆς Κ.Δ. λατρείαν.

Ἡ νέα πραγματικότης προσωποποιημένη ἐν τῷ Ἰησοῦ παρουσιάζει ἐν σχέσει πρὸς τὰ πρωτότυπα, τὰ ὅποια ὑπονοοῦνται εἰς τὴν Π. Διαθήκην καὶ τὴν λατρείαν τῆς, ὅχι ἀπλῶς μίαν ἀναπαραγωγὴν καὶ ἀποπνευμάτωσιν, ἀλλὰ μίαν δευτέραν δημιουργίαν ἐν τῷ πλαίσιῳ τῶν κατηγοριῶν τῶν motifs.

Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τοῦ Riesenfeld καταφαίνεται εὐκρινῶς ἡ τάσις ἐπανόδου εἰς τὸν ἰουδαϊκὸν πνευματικὸν καὶ λατρευτικὸν χῶρον, ἵνα ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ ἐπιχειρηθῇ ἀναγνώρισις ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς Κ. Διαθήκης καὶ δι' αὐτοῦ προσώπου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Πρὸς τὴν ἰδίαν κατεύθυνσιν εἶχεν ἤδη προχωρήσει ὁ Tomas Arvedson

εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ Das Mysterium Christi, ἥτις ἐπέδρασεν ἐπὶ τοῦ Riesenfeld.

Τὰς ἀπόψεις του ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς σχέσεως τῆς Π. καὶ Κ. Διαθήκης τὰς ἐκθέτει καὶ εἰς μίαν μικρὰν πρόσφατον ἐργασίαν του ὁ καθηγητὴς Riesenfeld ὑπὸ τὸν τίτλον: Ἡ ἐνότῃς τῆς Βίβλου²⁹. Εἰς τὴν ἐργασίαν αὐτὴν τονίζονται τὰ ἑξῆς:

Ἐν βλέμμα εἰς τὰ εὐαγγέλια καὶ τὰς ἐπιστολάς τοῦ Παύλου μᾶς πείθει περὶ τοῦ πόσον ἡ Π. Διαθήκη κατέχει κεντρικὴν θέσιν εἰς τὴν Κ. Διαθήκην. Ἡ Κ. Διαθήκη μᾶς πληροφορεῖ, ὅτι ἡ Π. Διαθήκη ὑπῆρξεν ἡ Βίβλος τοῦ Ἰησοῦ. Ὁ Ἰησοῦς ἔζη ἐντὸς περιβάλλοντος βαθέως ἐμπεποτισμένου ὑπὸ τῆς Π. Διαθήκης. Ἐμορφώθη δι' αὐτῆς καὶ συνεπῶς ἦτο ἤδη παιδιόθεν ἐξωκλειωμένος πρὸς αὐτήν. (Πρβλ. Λουκᾶ β' 41-51 καὶ δ' 16-22). Ἡ ἐπὶ τοῦ Ὁρους Ὁμιλία π.χ. προϋποθέτει γνῶσιν τῆς Π.Δ. καὶ τοῦ πνευματικοῦ της μηνύματος πρὸς τοὺς ἀνθρώπους (Ματθ. ε' 17-48). Ὁληθὲν ἐν γένει ἡ ζωὴ καὶ ἡ δράσις τοῦ Ἰησοῦ εἶναι διαπεποτισμένη ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς Π.Δ. Αἱ προσπάθειαι τοῦ Ἰησοῦ ἀπέβλεπον εἰς τὸ νὰ ὀδηγήσουν τοὺς πιστοὺς εἰς αὐτὸν ἀνθρώπους εἰς τὴν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ κατανόησιν τῆς Π.Δ. Ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω ἡμῶς μᾶς πληροφορεῖ περὶ τῆς ἐξοικειώσεως τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸ περιεχόμενον καὶ τὸ πνεῦμα τῆς Π.Δ. καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ἐκήρυξε καὶ ἐδίδαξε κατὰ τρόπον προϋποθέτοντα ἀναγκαιῶς βαθυτάτην γνῶσιν τῶν Γραφῶν καὶ τῆς ἱστορίας τοῦ Ἰσραήλ. Ὁ εὐαγγελιστὴς Μᾶρκος π.χ. μᾶς δίδει μίαν περίληψιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Ἰησοῦ: «Πεπλήρωται ὁ καιρὸς καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. Μετανοεῖτε καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ» (Μάρκ. α' 15 καὶ παράλλ.) Τοῦτο τὸ κήρυγμα προϋποθέτει περιβάλλον ἱκανὸν νὰ κατανόησιν τὸ κήρυγμα τοῦτο. Ἄλλως θὰ παρέμενεν ἀκατανόητον. Αἱ ἔννοιαι ἐξ ἄλλου ὡς: Πλήρωμα τῶν καιρῶν, ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, εἶναι ἔννοιαι ἐντελῶς εἰδικαί. Ὁπισθεν αὐτῶν εὐρίσκειται ὀλίκληρος ἡ παλαιοδιαθηκικὴ παράδοσις καὶ αἱ προσδοκίαι τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὰς ἔννοιαις: μετανοεῖτε, βασιλεία τοῦ Θεοῦ, πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

Παραβολαὶ καὶ παραβολικαὶ ἐνέργειαι. Ἡ Π.Δ. δίδει εἰς τὰς λέξεις κλεῖδας τῆς Κ.Δ. τὴν διάστασιν καὶ τὸν χῶρον, ὅστις δύναται νὰ πληρωθῇ μὲ τὰς ιδέας, τὰς ὁποίας δημιουργεῖ καὶ ἐκπροσωπεῖ ὁ Ἰησοῦς. Αἱ παραβολαὶ π.χ. τοῦ Ἰησοῦ ἀντανακλοῦν ιδέας καὶ μηνύματα τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Μία πρόχειρος ἐξέτασις τῶν παραβολῶν μᾶς πείθει περὶ τούτου. Ἡ παραβολὴ π.χ. τοῦ ἀπολωλότος προβάτου ἐν Λουκᾶ ιε' 3-8 ἐνθυμίζει τὸ γνωστὸν 34ον κεφ. τοῦ Ἡσαΐου, ἕπως καὶ τὸν 22ον Ψαλμὸν. Ἡ παραβολὴ

29. Bibelnas enhet. Nagot om sambandet mellan Gamla och Nya Testamentet. (Ἐνότῃς τῆς Βίβλου. Ὅλίγα τινὰ περὶ τῆς σχέσεως καὶ συναφείας Π. καὶ Καινῆς Διαθήκης). Särtryck ur Västerås Stiftsbok 1966 σελ. 105-130.

τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπελῶνος (Ματθ. κ' 1-16) καὶ τῶν κακῶν γεωργῶν (Μάρκ. 1-41 καὶ παράλλ.) ἔχουν ὡς ὑπόστρωμά των τὸν Ἡσαΐαν (ε' 1-7). Τὸ αὐτὸ βλέπομεν καὶ εἰς ἄλλας παραβολάς.

Παλαιοδιαθηκικὸν ὑπόστρωμα ἀνακαλύπτομεν καὶ εἰς τὰς συμβολικὰς ἐνεργείας τοῦ Ἰησοῦ π.χ. εἰς τὴν ἐκλογὴν τῶν Δώδεκα. Ἡ ἐνέργεια αὕτη δὲν σημαίνει μόνον, ὅτι οἱ δώδεκα ἐκπροσωποῦν τὰς δώδεκα φυλάς τοῦ Ἰσραὴλ, ἀλλὰ καὶ ὑπομιμνήσκουν καὶ μίαν ἄλλην παράδοσιν. Ἐπειδὴ ἐξηφανίσθησαν ὠρισμένα φυλαὶ κατὰ τὴν ροὴν τῆς ἱστορίας, οἱ Ἰουδαῖοι ἐπερίμεναν, ὅτι ὁ καιρὸς τῆς σωτηρίας θὰ ἐσημῆαιε μίαν νέαν ἐπανένωσιν τῶν φυλῶν τοῦ Ἰσραὴλ εἰς ἓνα λαὸν τοῦ Θεοῦ. Ἡ συμβολικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἰησοῦ συνεχίζει τὴν ἰδέαν αὐτὴν. Μετὰ τὴν ἀνάστασίν του οἱ μαθηταὶ του καὶ οἱ μετ' αὐτῶν συντήκονται εἰς μίαν συμπαγῆ ἐνότητα καὶ ἰδρῶουν τὴν νέαν κοινωνίαν ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

Τὰ θαύματα τοῦ Ἰησοῦ οἰκοδομοῦνται ἐπὶ παλαιοδιαθηκικῶν motiv. Τοιαῦτα θαύματα εἶναι π.χ. αἱ θεραπεῖαι, αἱ ὁποῖαι ἀναφέρονται εἰς τὸ Ματθ. ια' 5 καὶ αἱ ὁποῖαι σχετίζονται μὲ τὸ Ἡσ. λε' 5 ἐξ. Τὸ θαῦμα τῆς διατροφῆς τῶν πεντακισχιλίων (Μάρκ. ζ' 35-44 καὶ ἡ' 1-10 παράλλ.) προϋποθέτει τὸ θαῦμα τῆς διατροφῆς τῶν Ἰσραηλιτῶν διὰ τοῦ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ. (Ἐξ. ις' 9-21). Τὸ αὐτὸ δύναται νὰ παρατηρηθῆ καὶ δι' ἄλλα θαύματα τοῦ Ἰησοῦ.

Ἐν γένει δύναται νὰ λεχθῆ, ὅτι δὲν θὰ ἦτο δυνατόν νὰ διατυπώσῃ τὸ μῆνυμά του ὁ Ἰησοῦς καλλίτερον χωρὶς τὸν πλοῦτον τῶν εἰκόνων καὶ τῶν ἐκφράσεων καὶ τῶν ἐννοιῶν, τῶν ὁποίων βρίθει ἡ πολυκύμαντος καὶ πλουσία εἰς γεγονότα ἱστορία τοῦ Ἰσραὴλ οὔτε δὲ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ εὕρῃ τοῦτο ἀπήχησιν εἰς τοὺς ἀκροατάς του. Οὕτω δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ Π. Διαθήκη ἦτο ἡ praeparatio evangelica κατὰ τὴν ἔκφρασιν τῶν πατέρων τῆς Ἐκκλησίας.

Διὰ τὸν λόγον αὐτὸν δὲν δυνάμεθα νὰ ἀπορρίψωμεν τὴν Π.Δ. ὡς δῆθεν ἀνήκουσαν εἰς ἓνα μόνον λαόν, ἐνῶ ἡ Κ.Δ. εἶναι οἰκουμενικὴ. Τόσον ὁ ἐρμηνευτῆς, ὅσον καὶ ὁ συνήθης ἀναγνώστης τῆς Κ.Δ. ἔχει ἀνάγκην τῆς γνώσεως τῆς Π.Δ. διὰ νὰ κατανοήσῃ περισσότερον συγκεκριμένως καὶ ρεαλιστικῶς τὴν Κ.Δ., τὸ κήρυγμα καὶ τὴν σκέψιν τῆς.

Μὲ τὰ ἀνωτέρω συμφωνεῖ καὶ τὸ γεγονός, ὅτι ὁ Ἰησοῦς βλέπει ἑαυτὸν ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Π.Δ. Ἡ ἐκλογὴ τῶν δώδεκα σημαίνει συνείδησιν τοῦ Ἰησοῦ περὶ ἑαυτοῦ, ὅτι θέτει τὰ θεμέλια ἐνὸς νέου λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Ὁ Ἰησοῦς εἶχε τὴν συνείδησιν, κατὰ τὴν μαρτυρίαν τῆς Κ.Δ., ὅτι εἶναι εἰδικῶς ἀπεσταλμένος νὰ δημιουργήσῃ ἓνα νέον κόσμον. Ἀποκαλοῦντος π.χ. τοῦ Ἰησοῦ ἑαυτὸν Υἱὸν τοῦ Ἀνθρώπου, οἱ ἀκροαταὶ ἐσκέπτοντο αὐτομάτως τὴν σχετικὴν ἔκφρασιν τοῦ βιβλίου τοῦ Δανιὴλ (ζ' 13 ἐξ.). Ἀλλὰ ὁ Ἰησοῦς δὲν ἔμεινε μόνον εἰς αὐτὴν τὴν εἰκόνα. Συνῆφεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ τὴν εἰκόνα τοῦ Υἱοῦ τοῦ Ἀνθρώπου μετὰ τῆς τοῦ Πάσχοντος Μεσσίας (Ἡσ. νβ' 13-γγ' 12) μὲ τὴν ἔκφρασιν: «Ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ

λύτρον ἀντί πολλῶν» (Μάρκ. ι' 45). Ἀνεξαρτήτως τῆς στάσεώς μας ἀπέναντι τοῦ Ἰησοῦ τὸ γεγονός εἶναι, ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ κατανοήσωμεν τὴν ἔκφρασιν αὐτὴν, ἐὰν δὲν ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὸ παλαιδιαθηκικὸν βάθος τῆς. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ παραλλήλους ἔκφράσεις. Τὸ αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς πειρασμοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ. (Ματθ. δ' 1-11) καὶ τὴν ἐκδίωξιν τῶν ἐμπόρων ἐκ τοῦ Ναοῦ.

Οἱ μαθηταὶ κατανοοῦν τὸν Ἰησοῦν βαθμηδὸν καὶ μετὰ τὴν ἀνάστασιν ὑπὸ τὸ φῶς τῶν προφητειῶν τῆς Π.Δ. καὶ τῶν τυπολογικῶν τῆς κειμένων. (Πρβλ. Λουκᾶ κδ' 25-27). Τὸ πρῶτον χριστιανικὸν κήρυγμα ὡς καταφαίνεται ἀπὸ τὰς Πράξεις τῶν Ἀποστόλων μᾶς ὁδηγεῖ εἰς τὸ αὐτὸ συμπέρασμα. Ὁμοίως δὲ καὶ τὸ κατὰ Ματθαῖον εὐαγγέλιον συχνάκις ἀναφέρει παλαιδιαθηκικὰ κείμενα εἰς πίστωσιν τοῦ γεγονότος, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐνήργει ὡς Μεσσίας καὶ κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ, ὅπως εἶχεν ἤδη διατυπωθῆ εἰς τὰς προφητικὰς ῥήσεις.

Ἐπιπροσθέτως δέον νὰ λεχθῆ, ὅτι πολλὰ γεγονότα τῆς Π.Δ. ἐρμηνεύονται τυπολογικῶς. Ὡς τοιαῦτα γεγονότα δύνανται νὰ ἀναφερθῶσι μεταξὺ τῶν ἄλλων καὶ τὰ ἐξῆς: Τὸ σημεῖον τοῦ Ἰωνᾶ (Ματθ. ιβ' 39 ἐξ.). Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ εἰς τὸ «Ὅρος» (πρβλ. Ἐξ. κεφ. ιθ') Ὁ προφήτης Ἡλίας, ὡς προτύπωσις τοῦ Ἰησοῦ (Λουκ. ζ' 11-16. Πρβλ. Α' Βασ. ιζ' 17-24). Ἡ κιβωτὸς τοῦ Νῶε (Α' Πέτρ. γ' 20). Ὁ Ἀδάμ (ἀντιθετικῶς πρὸς τὸν νέον Ἀδάμ, Ρωμ. ε' 12-19).

Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἔννοια τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸσον βασικῆ εἰς τὴν Π.Δ., ὑπάρχει καὶ ἀναπτύσσεται καὶ εἰς τὴν Κ.Δ. Ὁ Ἰησοῦς καλεῖ τοὺς μαθητάς του νὰ τὸν ἀκολουθήσουν ὄχι ὡς ἄτομα, ἀλλὰ ὡς ἀπαρχὴ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ. Δι' αὐτῶν καὶ ἄλων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι θὰ τὸν ἀκολουθήσουν, λαμβάνει μορφήν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἀποτελεῖ τὴν νέαν κοινωνίαν, τὸ νέον λαὸν τοῦ Θεοῦ, ὅστις ἡμῶς δὲν θεωρεῖται τῶρα περιορισμένος μόνον εἰς ἓν ἔθνος, ὡς εἰς τὴν Π.Δ., ἀλλὰ περιλαμβάνων, δυνάμενος νὰ περιλάβῃ, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

Διὰ νὰ κατανοήσωμεν πῶς βλέπει ὁ Ἰησοῦς τὴν λατρείαν καὶ συγχρόνως τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς λατρείας, δέον νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὴν λατρείαν τῆς Π.Δ. Κατὰ τὴν Π.Δ. δὲν φθάνουν οἱ ἄνθρωποι ἐξ ἑαυτῶν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν λατρείαν του, ἀλλὰ ὁ ἴδιος ὁ Θεός, ὅστις ἐδημιούργησε τὸν ἄνθρωπον διὰ νὰ τὸν λατρεύῃ, τοῦ ὑποδεικνύει καὶ τὸν κατάλληλον τρόπον διὰ νὰ τὸν λατρεύῃ. Ὑπὸ τὴν προοπτικὴν αὐτὴν δέον νὰ ἐρμηνεύεται ὁ Μωσαϊκὸς νόμος καὶ ἡ λατρεία τῆς Π.Δ. Ὁ Ἰησοῦς διεμύρφωσε τὴν ζωὴν του διὰ τῆς ἱεραῆς λατρείας αὐτῆς. Διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ αὐτὴ βασικὴν προϋπόθεσιν διὰ τὴν κατανόησιν τῆς ἐν τῇ Κ.Δ. λατρείας.

Ἐν ἰδιάζον γνώρισμα τῆς ζωῆς τῶν θρησκευτικῶν προσωπικοτήτων ἐν τῇ Π.Δ. εἶναι ἡ ἐξ ὁδοῦ των ἀπὸ τοῦ παλαιοῦ περιβάλλοντός των καὶ ἡ

εἴσοδος των εἰς νέον περιβάλλον καὶ νέας σχέσεις χάριν τοῦ Θεοῦ. Αὐτό, τὸ ὅποσον συνέβη μὲ τὸν Ἀβραάμ καὶ ἄλλας μεγάλας προσωπικότητας τῆς Π.Δ., ἐξακολουθεῖ νὰ γίνεται καὶ εἰς τὴν Κ.Δ. Ἐνταῦθα καλοῦνται πάντες οἱ πιστεύοντες εἰς τὸν Ἰησοῦν νὰ «ἐξέλθωσι ἐκ τῆς γῆς αὐτῶν καὶ ἐκ τῆς συγγενείας των εἰς καινὴν γῆν καὶ καινὴν ζωὴν». Ὅχι δὲ μόνον οἱ ἀπλοῖ πιστοί, ἀλλὰ καὶ ὁλόκληρος ἡ Ἐκκλησία ἐξέρχεται ἐκ τοῦ κόσμου. Οὕσα ἐν τῷ κόσμῳ, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου. Ἐξέρχεται μετὰ τοῦ Χριστοῦ εἰς νέαν ζωὴν καὶ ἀκολουθεῖ αὐτὸν καὶ διὰ τοῦ μαρτυρίου ἀκόμη ὅπου ἂν αὐτὸς ἀπέρχηται.

Κατὰ ταῦτα ἡ ἐνότης Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ἐγκνεται οὐχὶ μόνον εἰς τὴν αὐτόδηλον ἱστορικὴν συνέχειαν, ἀλλὰ, πολὺ περισσότερον, εἰς τὴν σκέψιν, τὴν πίστιν, τὰ μοτίβ, τὰς προοπτικὰς καὶ πάντα τὰ συναφῆ στοιχεῖα, τὰ ὅποια διήκουν δι' ὅλης τῆς Βίβλου. Ἡ ἰδιάζουσα ἕνωσις κλεῖς διὰ τὴν κατανόησιν ὅλων αὐτῶν εἶναι ὁ Χριστός. Διὰ νὰ κατανοήσωμεν τὴν πορείαν τῆς σκέψεως τῆς Κ.Δ., δέον νὰ ἴδωμεν αὐτὰς διὰ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Ὁ Ἰησοῦς Χριστός εἶναι ὁ συγκεντρωτικὸς φακός, ὅστις συγκεντρώνει καὶ διασκορπίζει κατόπιν τὰς ἀκτῖνας τοῦ φωτὸς ὡς μίαν νέαν ἐνότητα καὶ ὁλότητα. Ἐν τούτοις δέον νὰ τονισθῇ, ὅτι ἡ συνέχεια καὶ ἡ συνάφεια μετὰ τῶν δύο Διαθηκῶν δὲν εἶναι ἀμεσος, ἀλλὰ ἡ ἐκ τῆς μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην μετάβασις χαρακτηρίζεται ἀπὸ προσθήκην συνδυασμῶν καὶ μεταμόρφωσιν μοτίβ μὴ δυναμένων νὰ ἐρμηνευθοῦν ἄλλως εἰμὴ διὰ προσωπικῆς συνειδητῆς καὶ δημιουργικῆς προσπάθειας ἐκ μέρους τοῦ Ἰησοῦ. Διὰ τοῦτο ἡ ἐνότης μετὰ τῆς Καινῆς καὶ Παλαιᾶς Διαθήκης δὲν εἶναι αὐτοδῆλως εὐθύγραμμος, ἀλλὰ προχωρεῖ διὰ μιᾶς ἰσχυρᾶς ἐντάσεως μετὰ τῆς συνεχείας καὶ καινῆς δημιουργίας.

Πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν ἐκινήθησαν καὶ ἄλλοι ἐρευνηταὶ τῆς σχολῆς τῆς Uppsala. Οὕτως ὁ Harald Sahlin μελετᾷ τὴν σχέσιν τοῦ Χασιδισμού καὶ τῆς ἐν τῇ Κ.Δ. εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ³⁰.

Οὗτος ἀνευρίσκει μεγίστην συγγένειαν μετὰ τῆς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ Κ.Δ. καὶ τῶν μεσσιανικῶν σκέψεων εἰς τὸν Χασιδισμόν. Αὐτὸ φυσικὰ δὲν μειώνει τὴν μοναδικὴν σημασίαν τῆς μορφῆς τοῦ Χριστοῦ. Τοῦναντίον ἡ μελέτη τοῦ πολλοῦ συγκριτικοῦ ὕλικου ἐν τῷ χασιδισμῷ εἶναι λίαν ἐνδιαφέρουσα καὶ δύναται νὰ ἀποβῇ καρποφορωτάτη. Ἡ μελέτη αὕτη καταδεικνύει ἐκτὸς τῶν ἄλλων πόσον γνησίως ἰουδαϊκὸς εἶναι ὁ μεσσιανισμὸς τόσον τῆς Κ.Δ., ὅσον καὶ τοῦ χασιδισμού, καὶ πόσον στερεῶς ἐρείδονται οὗτοι εἰς τὴν Π.Δ. καὶ τὴν θρησκευτικὴν τῆς κληρονομίαν. Ἡ διαφορὰ ἕνωσις μετὰ τῆς μεσσιανισμοῦ τοῦ χασιδισμού καὶ τοῦ τῆς Κ.Δ. ἐγκνεται οὐσιωδῶς εἰς τὸ ὅτι, ἐνῶ ἐν τῷ χασιδισμῷ ἔχομεν ἕνα μῦθον καὶ τι τὸ μὴ πραγματικόν, μίαν σκοτεινὴν καὶ συγκεχυμένην εἰκόνα τοῦ Μεσσία, τοῦναντίον συναντῶμεν εἰς τὴν

30. Harald Sahlin: Chassidismens och N. Testamentets Kristusbild. S.E.A. 1952 σελ. 119.

Κ.Δ. τὴν συγκεκριμένην πραγματικότητα τοῦ Μεσσοῦ συγκεντρωμένην εἰς τὴν μορφήν τοῦ Ἰησοῦ³¹.

(Συνεχίζεται)

31. Περὶ τὸ πλοῦσιον καὶ ἐνδιαφέρον θέμα τῆς σχέσεως Π. καὶ Κ. Διαθήκης ἰδὲ καί: — H. Riesenfeld: 1) Kristen gudstjänst i Ijüset av N. Testamentet ('Ἡ χριστιανικὴ λατρεία ὑπὸ τὸ φῶς τῆς Καινῆς Διαθήκης). S.E.A. 1951, σ. 31 ἐξῆς. 2) Symboliken som uttrycksmedel i evangelierna. ('Ο συμβολισμὸς ὡς μέσον ἐκφράσεως ἐν τοῖς εὐαγγελίοις). S.E.A. 1961 σελ. 42 ἐξ. 3) The mythological Background of New Testament Christology. Εἰς τὸν τόμον in honour of Charles Harold Dodd: The background of the N. Testament and its Christology. Cambridge 1956. pp. 81-95. Ed. W. D. Davies and D. Daube.

Ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν σχετικῶν ἐργασιῶν, αἰτινες ἐδημοσιεύθησαν ἰδιαίτερος εἰς τὸ Svensk Exegetisk Årsbok ἀναφέρομεν μερικὰς μόνον ἐνδεικτικῶς:

— Ivan Engnel: Till fragen om Ebed Jahve sangerna och den lidande Messias hos «Deuterocesaja». S.E.A. 1945, σ. 31-55.

— Ivan Engnel: Die Urmenschforstellung und das Alte Testament. S.E.A. 1957-8, σ. 265.

— Curt Lindhagen: Ebed Jahve-problemet i svensk exegetik. En översikt. S.E.A 1955 s. 32-71.

— H.S. Nyberg: Smärtornas man. En studie till Jes. 52,13-53,12. S.E.A 1942 σ. 5.

— Krister Stendahl: Gamla Testamentets föreställningar om he-landet. Rafa — utsagorna i kontext och ideologi. S.E.A. 1950, σ. 5.

— Bo Reicke: Handskrifterna från Qumran. Symbolae Biblicae Upsalienses Heft 14, Uppsala 1952. I-III.

— Helmer Ringgren: Handskrifterna från Qumran. IV-V.

Symbolae Biblicae Upsalienses. Heft. 15 Supplementhäften till S.E.A. 1956.

— Helmer Ringgren: Gnosis i Qumrantexterna. S.E.A. 1959, s. 41.